

TÜRK DİLLERİ ARAŞTIRMALARI DİZİSİ - 5

Talat Tekin

Tunyukuk Yazıtı

SİMURG
ANKARA 1994

Yayımlayan:
Mehmet Ölmez

Talat Tekin

Tunyukuk Yazıtı

𐱃𐱁𐱃𐱄𐱆𐱇𐱈𐱉𐱊𐱋𐱌𐱍𐱎𐱏𐱐𐱑𐱒𐱓𐱔𐱕𐱖𐱗𐱘𐱙𐱚𐱛𐱜𐱝𐱞𐱟𐱠𐱡𐱢𐱣𐱤𐱥𐱦𐱧𐱨𐱩𐱪𐱫𐱬𐱭𐱮𐱯𐱰𐱱𐱲𐱳𐱴𐱵𐱶𐱷𐱸𐱹𐱺𐱻𐱼𐱽𐱾𐱿𐲀𐲁𐲂𐲃𐲄𐲅𐲆𐲇𐲈𐲉𐲊𐲋𐲌𐲍𐲎𐲏𐲐𐲑𐲒𐲓𐲔𐲕𐲖𐲗𐲘𐲙𐲚𐲛𐲜𐲝𐲞𐲟𐲠𐲡𐲢𐲣𐲤𐲥𐲦𐲧𐲨𐲩𐲪𐲫𐲬𐲭𐲮𐲯𐲰𐲱𐲲𐲳𐲴𐲵𐲶𐲷𐲸𐲹𐲺𐲻𐲼𐲽𐲾𐲿𐳀𐳁𐳂𐳃𐳄𐳅𐳆𐳇𐳈𐳉𐳊𐳋𐳌𐳍𐳎𐳏𐳐𐳑𐳒𐳓𐳔𐳕𐳖𐳗𐳘𐳙𐳚𐳛𐳜𐳝𐳞𐳟𐳠𐳡𐳢𐳣𐳤𐳥𐳦𐳧𐳨𐳩𐳪𐳫𐳬𐳭𐳮𐳯𐳰𐳱𐳲𐳳𐳴𐳵𐳶𐳷𐳸𐳹𐳺𐳻𐳼𐳽𐳾𐳿𐴀𐴁𐴂𐴃𐴄𐴅𐴆𐴇𐴈𐴉𐴊𐴋𐴌𐴍𐴎𐴏𐴐𐴑𐴒𐴓𐴔𐴕𐴖𐴗𐴘𐴙𐴚𐴛𐴜𐴝𐴞𐴟𐴠𐴡𐴢𐴣𐴤𐴥𐴦𐴧𐴨𐴩𐴪𐴫𐴬𐴭𐴮𐴯𐴰𐴱𐴲𐴳𐴴𐴵𐴶𐴷𐴸𐴹𐴺𐴻𐴼𐴽𐴾𐴿𐵀𐵁𐵂𐵃𐵄𐵅𐵆𐵇𐵈𐵉𐵊𐵋𐵌𐵍𐵎𐵏𐵐𐵑𐵒𐵓𐵔𐵕𐵖𐵗𐵘𐵙𐵚𐵛𐵜𐵝𐵞𐵟𐵠𐵡𐵢𐵣𐵤𐵥𐵦𐵧𐵨𐵩𐵪𐵫𐵬𐵭𐵮𐵯𐵰𐵱𐵲𐵳𐵴𐵵𐵶𐵷𐵸𐵹𐵺𐵻𐵼𐵽𐵾𐵿𐶀𐶁𐶂𐶃𐶄𐶅𐶆𐶇𐶈𐶉𐶊𐶋𐶌𐶍𐶎𐶏𐶐𐶑𐶒𐶓𐶔𐶕𐶖𐶗𐶘𐶙𐶚𐶛𐶜𐶝𐶞𐶟𐶠𐶡𐶢𐶣𐶤𐶥𐶦𐶧𐶨𐶩𐶪𐶫𐶬𐶭𐶮𐶯𐶰𐶱𐶲𐶳𐶴𐶵𐶶𐶷𐶸𐶹𐶺𐶻𐶼𐶽𐶾𐶿𐷀𐷁𐷂𐷃𐷄𐷅𐷆𐷇𐷈𐷉𐷊𐷋𐷌𐷍𐷎𐷏𐷐𐷑𐷒𐷓𐷔𐷕𐷖𐷗𐷘𐷙𐷚𐷛𐷜𐷝𐷞𐷟𐷠𐷡𐷢𐷣𐷤𐷥𐷦𐷧𐷨𐷩𐷪𐷫𐷬𐷭𐷮𐷯𐷰𐷱𐷲𐷳𐷴𐷵𐷶𐷷𐷸𐷹𐷺𐷻𐷼𐷽𐷾𐷿𐸀𐸁𐸂𐸃𐸄𐸅𐸆𐸇𐸈𐸉𐸊𐸋𐸌𐸍𐸎𐸏𐸐𐸑𐸒𐸓𐸔𐸕𐸖𐸗𐸘𐸙𐸚𐸛𐸜𐸝𐸞𐸟𐸠𐸡𐸢𐸣𐸤𐸥𐸦𐸧𐸨𐸩𐸪𐸫𐸬𐸭𐸮𐸯𐸰𐸱𐸲𐸳𐸴𐸵𐸶𐸷𐸸𐸹𐸺𐸻𐸼𐸽𐸾𐸿𐹀𐹁𐹂𐹃𐹄𐹅𐹆𐹇𐹈𐹉𐹊𐹋𐹌𐹍𐹎𐹏𐹐𐹑𐹒𐹓𐹔𐹕𐹖𐹗𐹘𐹙𐹚𐹛𐹜𐹝𐹞𐹟𐹠𐹡𐹢𐹣𐹤𐹥𐹦𐹧𐹨𐹩𐹪𐹫𐹬𐹭𐹮𐹯𐹰𐹱𐹲𐹳𐹴𐹵𐹶𐹷𐹸𐹹𐹺𐹻𐹼𐹽𐹾𐹿𐺀𐺁𐺂𐺃𐺄𐺅𐺆𐺇𐺈𐺉𐺊𐺋𐺌𐺍𐺎𐺏𐺐𐺑𐺒𐺓𐺔𐺕𐺖𐺗𐺘𐺙𐺚𐺛𐺜𐺝𐺞𐺟𐺠𐺡𐺢𐺣𐺤𐺥𐺦𐺧𐺨𐺩𐺪𐺫𐺬𐺭𐺮𐺯𐺰𐺱𐺲𐺳𐺴𐺵𐺶𐺷𐺸𐺹𐺺𐺻𐺼𐺽𐺾𐺿𐻀𐻁𐻂𐻃𐻄𐻅𐻆𐻇𐻈𐻉𐻊𐻋𐻌𐻍𐻎𐻏𐻐𐻑𐻒𐻓𐻔𐻕𐻖𐻗𐻘𐻙𐻚𐻛𐻜𐻝𐻞𐻟𐻠𐻡𐻢𐻣𐻤𐻥𐻦𐻧𐻨𐻩𐻪𐻫𐻬𐻭𐻮𐻯𐻰𐻱𐻲𐻳𐻴𐻵𐻶𐻷𐻸𐻹𐻺𐻻𐻼𐻽𐻾𐻿𐼀𐼁𐼂𐼃𐼄𐼅𐼆𐼇𐼈𐼉𐼊𐼋𐼌𐼍𐼎𐼏𐼐𐼑𐼒𐼓𐼔𐼕𐼖𐼗𐼘𐼙𐼚𐼛𐼜𐼝𐼞𐼟𐼠𐼡𐼢𐼣𐼤𐼥𐼦𐼧𐼨𐼩𐼪𐼫𐼬𐼭𐼮𐼯𐼰𐼱𐼲𐼳𐼴𐼵𐼶𐼷𐼸𐼹𐼺𐼻𐼼𐼽𐼾𐼿𐽀𐽁𐽂𐽃𐽄𐽅𐽆𐽇𐽋𐽍𐽎𐽏𐽐𐽈𐽉𐽊𐽌𐽑𐽒𐽓𐽔𐽕𐽖𐽗𐽘𐽙𐽚𐽛𐽜𐽝𐽞𐽟𐽠𐽡𐽢𐽣𐽤𐽥𐽦𐽧𐽨𐽩𐽪𐽫𐽬𐽭𐽮𐽯𐽰𐽱𐽲𐽳𐽴𐽵𐽶𐽷𐽸𐽹𐽺𐽻𐽼𐽽𐽾𐽿𐿀𐿁𐿂𐿃𐿄𐿅𐿆𐿇𐿈𐿉𐿊𐿋𐿌𐿍𐿎𐿏𐿐𐿑𐿒𐿓𐿔𐿕𐿖𐿗𐿘𐿙𐿚𐿛𐿜𐿝𐿞𐿟𐿠𐿡𐿢𐿣𐿤𐿥𐿦𐿧𐿨𐿩𐿪𐿫𐿬𐿭𐿮𐿯𐿰𐿱𐿲𐿳𐿴𐿵𐿶𐿷𐿸𐿹𐿺𐿻𐿼𐿽𐿾𐿿𐾀𐾁𐾃𐾅𐾂𐾄𐾆𐾇𐾈𐾉𐾊𐾋𐾌𐾍𐾎𐾏𐾐𐾑𐾒𐾓𐾔𐾕𐾖𐾗𐾘𐾙𐾚𐾛𐾜𐾝𐾞𐾟𐾠𐾡𐾢𐾣𐾤𐾥𐾦𐾧𐾨𐾩𐾪𐾫𐾬𐾭𐾮𐾯𐾰𐾱𐾲𐾳𐾴𐾵𐾶𐾷𐾸𐾹𐾺𐾻𐾼𐾽𐾾𐾿𐿀𐿁𐿂𐿃𐿄𐿅𐿆𐿇𐿈𐿉𐿊𐿋𐿌𐿍𐿎𐿏𐿐𐿑𐿒𐿓𐿔𐿕𐿖𐿗𐿘𐿙𐿚𐿛𐿜𐿝𐿞𐿟𐿠𐿡𐿢𐿣𐿤𐿥𐿦𐿧𐿨𐿩𐿪𐿫𐿬𐿭𐿮𐿯𐿰𐿱𐿲𐿳𐿴𐿵𐿶𐿷𐿸𐿹𐿺𐿻𐿼𐿽𐿾𐿿

Ankara 1994

TÜRK DİLLERİ ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: 5

Talat Tekin

Tunyukuk Yazıtı

Ankara 1994

Talat Tekin

Tunyukuk Yazıtı

(Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 5)
Fotoğraflar: T. Tekin ve A. Katayama arşivi

Kapak: Tunyukuk Yazıtı I, Batı yüzü

Dağıtım:
Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi
İstiklâl Cad.
Hasnun Galip Sok. Nr. 2 A
80060 Beyoğlu-İSTANBUL

Tel: (212) 243 63 77, Fax: (212) 243 38 48

© Talat Tekin
Ankara 1994

ISBN 975-7444-05-7

Baskı, cilt:
Özener Matbaacılık Limited Şirketi

İçindekiler

İçindekiler.....	VI
Giriş.....	VII
Metin ve Çeviri.....	3
Açıklamalar.....	25
Dizin.....	53
Kaynakça.....	73
Runik Metin.....	75
Fotoğraflar.....	77

GİRİŞ

Tunyukuk Üzerine Yayınlar

Tunyukuk yazıtı, İkinci Türk Kağanlığının büyük devlet ve siyaset adamı Bilge Tunyukuk Buyla Baga Tarkan'ın kendi adına sağlığında yazdırıp diktirmiş olduğu aynı boyda iki yazılı taştan ibarettir. Bu yazılı taşlar Orta Moğolistan'da, Ulaan-Baatar'ın 50 km güney-doğusunda, Nalayha yakınında, Nalayha ile Tola'nın sağ kıyısı arasında, Bayın Tsokto denilen yerde bulunmaktadır. Tunyukuk mezar külliyesindeki bu iki yazılı taş 1897 yazında Radloff ile Bayan Klementz tarafından bulunmuştur. Her iki taşın dört yüzü yazıtlarla kaplıdır. Birinci taşta 35, ikinci taşta da 27 satır vardır. Yazıtların kaşiflerine göre bunların etrafındaki külliye başları kırılmış 8 heykel bulunmakta imiş.

Tunyukuk yazıtı ilk kez runik harfli asıl metni, yazıçevrimi ve Almanca çevirisi ile Radloff tarafından yayımlanmıştır: W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge*, St. Petersburg 1899, ss. 2-27. Bu yayında, ilk olduğu için, yanlış okuma ve açıklamalar pek çoktur.

Daha sonra Thomsen, Ramstedt aracılığı ile yazıtın mükemmel fotoğraflarını elde etmiş ve bunlar üzerinde çalışarak çok önemli bazı düzeltmeler yapmıştır: Vilhelm Thomsen, *Turcica*, Helsingfors 1916.

Thomsen daha sonra iki Orhon yazıtı ile birlikte Tunyukuk yazıtının Danca tam bir çevirisini yayımlamıştır: "Gammel-tyrkiske indskrifter fra Mongoliet, i oversaettelse og med indlening", *Samlede Afhandlinger*, III, København 1922, ss. 121-175. Bu çeviri az sonra Almanca olarak da yayımlanmıştır: "Altürkische Inschriften aus der Mongolei", (Çev. H. H. Schaeder), *ZDMG* (1924), ss. 160-175.

Tunyukuk yazıtı daha sonra Türkiye'de H. N. Orkun tarafından yayımlanmıştır: H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, İstanbul 1936, ss. 99-124. Orkun, Radloff'un yayımladığı metni temel olarak almış, bu metin üzerinde Thomsen'in yaptığı düzeltmeleri de göz önünde tutmuştur. Bütün bunlara karşın Orkun yayınında yine de birçok yanlış düzeltilmeden kalmıştır.

Bundan sonra Amerikalı Sprengling Thomsen'in Tunyukuk yazıtı

çevirisini Dancadan İngilizceye çevirmiş ve bu çeviriyi yazıtın kendi eliyle hazırladığı runik harfli bir kopyası ile birlikte yayımlamıştır: M. Sprengling, “Tonyukuk Epitaph”, *AJSLL*, LVI. No. 1 (January 1939), ss. 1-19, No. 4. (October 1939), ss. 365-383.

Tunyukuk yazıtı daha sonra runik harfli metni, yazıçevrimi ve Rusça çevirisi ile birlikte Malov tarafından yayımlanmıştır: S. Ye. Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskva 1951, ss. 56-73.

Tunyukuk yazıtı bundan sonra Aalto tarafından yayımlanmıştır: Pentti Aalto, G. J. Ramstedt und J. G. Granö, “Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei”, *JSFOu*, LX: 7 (1958), ss. 30-61.

Tunyukuk yazıtını, harfçevrimi, yazıçevrimi, Fransızca çevirisi, açıklamaları ve sözlüğü ile kitap halinde ilk kez yayımlayan Giraud olmuştur: Rene Giraud, *L'inscription de Baïn Tsokto*, Paris 1961. 164 s. Giraud yazıt metninde bazı önemli düzeltmeler yapmıştır.

Bundan sonra bu satırların yazarının Orhon Türkçesi grameri içindeki yayını gelir: T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 69, Bloomington 1968, ss. 249-253 ve 283-290.

Tunyukuk yazıtı son olarak M. Ergin tarafından yayımlanmıştır: M. Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970, ss. 90-98. Bu yayın, öbür iki yazıt gibi, T. Tekin'in yayınının tıpkısıdır.

Bu yayından sonra Tunyukuk yazıtında geçen bazı sözcükler ve söz öbekleri ile ilgili şu yazılar yayımlanmıştır: S. Tezcan, “Tonyukuk yazıtında birkaç düzeltme”, *TDAY* 1975-1976 (Ankara 1976), ss. 173-181; O. F. Sertkaya, “The first line of the Tonyukuk monument”, *CAJ*, XXIII, 3-4 (1979), ss. 288-291; O.F. Sertkaya, “A note on the adjectival compound *kız koduz* on the Tonŷukuk monument”, *Turcica*, XI (1979), ss. 180-186; O. F. Sertkaya, “Probleme der köktürkischen Geschichte: Muss es *Çölgi Az eri* oder *Çöl(l)lüg iz eri* heißen?”, *JTS*, Vol. 3 (1979), ss. 291-294; O. F. Sertkaya, “Probleme der köktürkischen Geschichte: Muß es ‘İnel Kagan’ oder ‘İni İl Kagan’ heißen?”, *Materialia Turcica*, III, 1978, ss. 16-32

Dikiliş Tarihi

Tunyukuk yazıtının dikiliş tarihi yazıtta belirtilmiyor. Yalnız yazıtın son

cümlesinden bu yazıtın Bilge kağanın hükümdarlığı zamanında dikildiği anlaşılmaktadır. Bu ise 716'dan 734 yılına kadar olan 18 yıllık bir süredir. Çin kaynakları, Tunyukuk'un Bilge Kağanın tahta çıktığı 716 yılında 70 yaşının üstünde olduğunu kaydetmektedirler (Liu Mau-Tsai, I:171). Tunyukuk'un kendisi de yazıtın 56. satırında *özüm karı boltum, ulug boltum* dediğine göre yazıtların yazılış ve dikiliş tarihi 716 yılından beş-on yıl sonra, büyük bir olasılıkla 720-725 yılları arası olabilir. Bazin, Tunyukuk yazıtının 726'da ya da bundan biraz sonra yazılıp dikildiği kanısındadır (L. Bazin, *Les calendriers turcs anciens et medieavux*, Universite de Lille III, 1974, s. 207).

Yazı ve Yazım

Tunyukuk yazıtında kullanılan bazı runik harflerin biçimi bu harflerin iki Orhon yazıtındaki biçimlerinden biraz farklıdır. Bu harflerin başlıcaları *B*, *b*, *G*, *T* ve *NT* harfleridir.

Tunyukuk yazıtında, ayrıca, Orhon yazıtlarında bulunmayan üç işaret daha vardır. Bunlardan ikisi $\square$ *âş* ve $\bowtie$ *baş* işaretleridir. Bu iki işaret yazıtta ancak birer kez kullanılmıştır: *biz âş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* (8. satır), *ı b(a)r baş* (26. satır). Bu işaretlere Tunyukuk yazıtı dışında ancak bazı Yenisey yazıtlarında rastlanır (Tuva II, Kemçik Çırgak vb.).

Tunyukuk yazıtında iki kez kullanılan üçüncü işaret de Υ *îç* işaretidir: *îçikdi* (28. satır); *îçrä* (34. satır).

Tunyukuk yazıtında bir kez kullanılan bir ligatür ya da birleşik harf daha vardır: $\mathbf{\Lambda}$ *çi*. Açıkça görüldüğü gibi, bu işaret *ç* ve *l* harflerinin birleştirilmesi ile oluşmuştur. Bu ligatür 14. satırda geçen *k(ä)lt(ä)çim(i)z* sözcüğündeki */çi/* ses grubunu yazmak için kullanılmıştır.

Tunyukuk yazıtında, */ş/* ünsüzü için ayrı bir harf yoktur. Art *S* ve ön *s* işaretleri aynı zamanda art ve ön ünlülü sözcüklerdeki */ş/* ünsüzünü de gösterir. Bilindiği gibi Irk Bitig'de de durum aynıdır.

NT çift ünsüz işareti, *LT* çift ünsüz işareti gibi, yalnızca art ünlülü sözcüklerdeki */nt/* ses grubunu yazmak için kullanılmıştır. Durum Irk Bitig'de de aynıdır.

Tunyukuk yazıtında runik yazım kurallarına aykırı bazı yazımlar da vardır.

1. İlk hecedeki /i/ ünlüsü şu sözcüklerde yazılmamıştır: *b(i)lg(ä)si* (7), *b(i)rd(i)n* (11, 14), *öz (i)çi* (13), *y(i)nçgä* (13, 13), *b(i)r y(ä)ki* (17), *b(i)n-r(ü)rä* (25), *(i)ş(i)g* (52).

2. Şu sözcüklerde ikinci hecedeki /ı/ ünlüsü yazılmamıştır: *ud(ı)sık(ı)m* (12), *ud(ı)sık(ı)m* (22).

3. Şu sözcüğün ilk hecesindeki /ö/ ünlüsü yazılmamıştır: *b(ö)gü* (34).

4. Şu sözcüklerin ikinci hecelerindeki /ü/ ünlüsü yazılmamıştır: *b(i)n(r(ü)rä* (25), *bög(ü)* (34).

Yazım Yanlışları ve Eksiklikleri

Tunyukuk yazıtında az da olsa bazı yazım yanlışları ve eksiklikleri vardır:

1. 8. satırda *āş* harfinden sonra büyük bir olasılıkla bulunması gereken *t(ä)g* sözcüğünün ilk harfi unutulmuştur.

2. 17. satırdaki *tü{rk k(a)g(a)n(ı)g} türk bod(u)n(u)ş ö(r(ü)k(ä)n y(e)rkä b(ä)n öz(ü)m bilgä tunyukuk < k(ä)lür(t(ü)m >* cümlesinin yüklemi olan *k(ä)-lür(t(ü)m* unutulmuştur.

3. 22. satırda *oll(u)rs(ı)k(ı)m*'dan önce *kün y(ä)mä* söz öbeği unutulmuştur.

4. 34. satırın başında *k(ä)lürti* yerine *k(ä)lri* yazılmıştır.

5. 35. satırda *(a)ltun yış(ı)g yols(ı)z(ı)n (a)şd(ı)m (ä)r(r(i)ş üg(ü)z(ü)g k(ä)-ş(i)gs(i)z(i)n k(ä)şd(i)m(i)z* sıra cümlelerinin birincisinin yüklemi *(a)şd(ı)-m(ı)z* yerine bir eksik yazımdır.

6. 41. satırda *r(rduş ş(a)dra udi* söz öbeğinde, büyük bir olasılıkla, *udu* (*ud-u*) yerine yanlışlıkla *udi* yazılmıştır.

7. 53. sayfadaki *k(ä)lürir* sözcüğünün son hecesinin ünlüsü *i*, eğer yanlış okunmamışsa, *Ü* yerine bir yazım yanlışdır.

8. 41. ve 42. satırlardaki *y(a)bgusın ş(a)din (a)nğa öl(ü)rri* cümlesi öznesi "biz" olan iki cümle arasındadır: *k(a)g(a)nın turd(u)m(u)z ... (ä)l(i)gçä (ä)r turd(u)m(u)z*. Bu nedenle, bu iki cümle arasındaki cümlelerin öznesinin de "biz" olması gerekir. O halde *öl(ü)rri* sözcüğü de *öl(ü)r(r(ü)m(ü)z* yerine bir yazım yanlışdır.

9. 45. satırın sonundaki *r(ä)nisi ogli* ibaresi 46. satırın başında yeniden yazılmıştır.

Runik Metin

Metin

Çeviri

Sözlük

RUNÍK METİN

I

Batı Yüzü

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

1. Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı (o zaman) Çin'e bağımlı idi.
2. Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin'den ayrıldı; han sahibi oldu; (fakat) hanını bırakıp Çin'e yeniden bağımlı oldu. Tanrı şöyle demiş olmalı: "(Sana) han verdim,
3. hanını bırakıp (yine)bağımlı oldun." (Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı "Öl!" demiş olmalı. Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk

METİN

I

Batı Yüzü

1. bilgä tun̄yukuk : b(ä)n öz(ü)m : t(a)bg(a)ç il(i)ñä : kıl(ı)nt(ı)m : türk bod(u)n : t(a)bg(a)çka : köör(ü)r (ä)rti
2. türk bod(u)n : k(a)nin bulm(a)y(i)n : t(a)bg(a)çda : (a)dr(ı)ltı : k(a)nl(a)ntı : k(a)nin kood(u)p : t(a)bg(a)çka : y(a)na iç(i)kdi : t(ä)ñri : (a)ñça t(e)m(i)ş (ä)r(i)ñç : k(a)n b(e)rt(i)m :
3. k(a)n(i)ñ(i)n : kood(u)p : iç(i)kd(i)ñ : iç(i)kdük üç(ü)n : t(ä)ñri : öl t(e)m(i)ş (ä)r(i)ñç : türk bod(u)n : ölti (a)lk(i)ntı : yok bolı : türk : sir bod(u)n : y(e)rintä
4. bod k(a)lm(adı : ıda t(a)şda : k(a)lm(i)şi : kuubr(a)n(ı)p : y(e)ti yüz bolı : (e)ki ül(ü)gi : (a)tl(ı)g (ä)rti : bir ül(ü)gi : y(a)d(a)g (ä)rti : y(e)ti yüz : kişiğ :
5. ud(u)z(u)gma : ul(u)gı : ş(a)d (ä)rti : (a)yğ(ı)l tidi : (a)y(ı)gm(a)si b(ä)n (ä)rt(i)m : b(i)lgä tun̄yukuk : k(a)g(a)n mu kuş(a)yin t(e)d(i)m : s(a)-k(ı)nt(ı)m : toruk buuk(a)lı : s(ä)m(i)z buuk(a)lı : ır(a)kda

---

Sir halkı(nın) ülkesinde

4. boy kalmadı; dağda bayırda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.
(Bu yedi yüz kişilik kuvvetin) iki bölümü atlı idi, bir bölümü yaya idi. Yedi yüz kişiyi
5. sevk eden üstleri “şad” idi. “Sözcüm ol!” dedi; sözcüsü ben idim, Bilge Tunyukuk. “(Bunu) kağan mı yapayım?” dedim. Düşündüm: (İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan

6. bils(ä)r : s(ä)m(i)z buuka : toruk buka t(e)y(i)n : bilm(ä)z (ä)rm(i)ş t(e)-
y(i)n (a)ñça s(a)k(i)ñt(i)m : (a)ñta kisrä: t(ä)ñri : bil(i)g b(e)rtük üç(ü)n :
öz(ü)m ök : k(a)ga)n kışd(i)m : bilgä tunyukuk : buyla b(a)ga t(a)rk(a)n
7. birlä : ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n : bol(u)y(i)n : b(i)ryä : t(a)bg(a)ç(ı)g : öñrä kı-
t(a)ñy(i)g : yırya og(u)z(u)g : ök(ü)ş ök öl(ü)rti : b(i)lg(ä)si : ç(a)b(i)şi
: b(ä)n ök (ä)rt(i)m : çog(a)y kuzin : k(a)ra kum(u)g : ol(u)rur : (ä)rt(i)-
m(i)z

Güney Yüzü

8. k(e)y(i)k yiyü : t(a)b(i)şg(a)n y(e)yü : ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z : bod(u)n
bog(u)zi : tok (ä)rti : y(a)g(i)m(i)z : t(ä)grä : oçuk t(ä)g (ä)rti : biz : aş
<t>(ä)g : (ä)rt(i)m(i)z : (a)ñça ol(u)r(u)r (ä)rkli : og(u)zd(u)ñt(a)n : kü-
r(ä)g k(ä)lti
9. kür(ä)g s(a)bi (a)ñt(a)g : tok(u)z og(u)z : bod(u)n üzä : k(a)g(a)n : ol(u)r-
tı tir : t(a)bg(a)çg(a)ru : kuunu s(ä)ñün(ü)g : ıdm(i)ş : kıt(a)ñyg(a)ru : tonra
(e)ş(i)m(i)g : ıdm(i)ş : s(a)b (a)ñça ıdm(i)ş : (a)zk(i)ñya : türk [bod(u)n ?]
10. yonyur (ä)rm(i)ş : k(a)g(a)ni : (a)lp (ä)rm(i)ş : (a)yguçısı : bilgä (ä)rm(i)ş
: ol (e)ki kişi : b(a)r (ä)rs(ä)r : sini t(a)bg(a)ç(ı)g : ölürt(ä)çi : tir m(ä)n :
öñrä kıñt(a)ñy(i)g : öl(ü)rt(ä)çi : tir m(ä)n : bini og(u)z(u)g :

---

idi. Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik.
Böylece oturur iken Oğuzlardan bir kaçak geldi.

9. Kaçağ(m) sözleri şöyle (idi): “Dokuz Oğuz halkı üzerine (bir) kağan tahta
çıkı” diyor. “(Bu kağan) Çin’e General Ku’yu göndermiş; Kıtaylılara
Tongra Eşim’i göndermiş. (Bunlarla) şöyle haber göndermiş: “Azıcık
Türk (halkı?)
10. gelişiormuş. Kağanları cesur imiş, sözcüleri akıllı imiş. O iki kişi var ol-
dukça, sizi, Çinlileri öldürecektir derim; doğuda Kıtaylıları öldürecektir
derim; bizi, Oğuzları

11. öl(ü)rt(ä)çik : tir m(ä)n : t(a)bg(a)ç : b(i)rd(i)n y(ä)n t(ä)g : küt(a)nŷ :
önd(ü)n y(ä)n t(ä)g : b(ä)n yırd(ı)nt(a) y(a)n : t(ä)g(ä)yin : türk sir bod(u)n
: y(e)rintä : idi yor(ı)m(a)zun : us(a)r idi : yok kış(a)l(ı)m :
12. tir m(ä)n : ol s(a)b(ı)g : (e)ş(i)d(i)p : tün ud(ı)sık(ı)m : k(ä)lm(ä)di : kün-
t(ü)z : ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)di : (a)nta ötrü : k(a)g(a)nı)ma öt(ü)n-
t(ü)m : (a)nça öt(ü)nt(ü)m : t(a)bg(a)ç : og(u)z : küt(a)nŷ : buç(ä)gü : k(a)-
b(ı)ş(sa)r
13. k(a)lt(a)çı b(i)z : öz (i)çi t(a)ş(ı)n : tutm(i)ş t(ä)g biz : yuyka (ä)rkli : to-
p(u)lg(a)lı uç(u)z (ä)rm(i)ş : y(i)nçgä (ä)rkli)g : üzg(ä)li : uç(u)z : yuyka :
k(a)l(ı)n bols(a)r : top(u)lguluk : (a)lp (ä)rm(i)ş : y(i)nçgä
14. yog(u)n bols(a)r : üzg(ü)lük (a)lp (ä)rm(i)ş : önrä : küt(a)nŷda : b(i)ryä :
t(a)bg(a)çda : kurya : kur(ı)d(ı)nta : yırya : og(u)zda : (e)ki üç bir : sü-
m(ü)z : k(ä)lt(ä)çim(i)z : b(a)r mu nä : (a)nça öt(ü)nt(ü)m :
15. k(a)g(a)n[(ı)m : b(ä)n] öz(ü)m : bilgä tunŷukuk : öt(ü)ntük öt(ü)nç(ü)m(i)n
: (e)ş(i)dü b(e)rti : könl(ü)nçä : ud(u)z t(e)di : kök öñ(ü)g : yog(u)ru :
öt(ü)k(ä)n yışg(a)ru ud(u)zt(u)m : in(i)g(ä)k köl(ä)k(i)n : togl(a)da : o-
g(u)z k(ä)lti :

kırmak kolay; yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince

14. yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş. Doğuda Kıtay'dan, güneyde Çin'den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlar'dan gelecek iki üç bin (ka-dar) askerimiz var mı ne?" Böylece ricada bulundum.
15. Kağanım, (benim kendimin), Bilge Tunyukuk'un arz ettiğim ricamı dinle-mek lutfunda bulundu. "(Orduyu) gönlünce sevk et!" dedi. Kök Öng- (ırmağı)nı geçerek (orduyu) Ötüken dağlarına doğru sevk ettim. İngek gölcüğü ile Tola (ırmağın)dan Oğuzlar (üzerimize) geldi.

16. [süsi : (a)l̥u bin] (ä)rmi)ş : biz : (e)ki b̥ıŋ : (ä)rt(i)m(i)z : süŋ(ü)şd(ü)m(ü)z : t(ä)ŋri y(a)r̥l(i)k(a)dı : y(a)n̥y̆d(i)m(i)z : üg(ü)zkä : tüşdi : y(a)n̥y̆duk yol̥ta : y(ä)mä : ölti köök : (a)ŋta ötrü : og(u)z kop(i)n : k(ä)lti :
17. tü[rk k(a)g(a)n(i)g:] türk bod(u)n(u)g : öt(ü)k(ä)n y(e)rkä : b(ä)n öz(ü)m : bilgä tun̥y̆ukuk : < k(ä)lürt(ü)m : > öt(ü)k(ä)n y(e)r(i)g : koonm(i)ş t(e)-y(i)n : (e)ş(i)d(i)p : b(i)ry(ä)ki : bod(u)n : kuury(a)kı : yıry(a)kı : öŋr(ä)ki : bod(u)n k(ä)lti :

Doğu Yüzü

18. (e)ki b̥ıŋ (ä)rt(i)m(i)z [: (e)ki] süm[(ü)z b]oltı : türk bod(u)n : kıl(i)n-g](a)lı : türk k(a)g(a)n : ol(u)rg(a)lı : ş(a)ntuŋ b(a)lık(k)a : t(a)loy üg(ü)z-kä : t(ä)gm(i)ş yok (ä)rm(i)ş : k(a)g(a)n(i)ma : öt(ü)n(ü)p : sü(e)l(ä)td(i)m
19. ş(a)ntuŋ b[(a)lık(k)a] t(a)loy [üg(ü)zk]ä : t(ä)gürt(ü)m : üç ot(u)z b(a)lık : sıdı : usın buŋt(u)tu : yurtda : y(a)tu k(a)lur (ä)rti : t(a)bg(a)ç k(a)g(a)n : y(a)g(i)m(i)z (ä)rti : on ok k(a)g(a)nı : y(a)g(i)m(i)z (ä)rti :
20. (a)rt[uk] : [kırk(i)z] : küçl(ü)g k(a)g(a)n : y(a)g(i)m(i)z] bol̥tı : ol üç k(a)g(a)n : ögl(ä)ş(i)p : (a)ltun yış üzä : k(a)b(i)ş(a)l(i)m t(e)m(i)ş : (a)n̆a ögl(ä)şm(i)ş : öŋrä türk k(a)g(a)ng(a)ru : sül(ä)l(i)m t(e)m(i)ş : (a)ŋ(a)ru sül(ä)m(ä)s(ä)r : k(a)ç n(ä)ŋ (ä)rs(ä)r : ol b(i)zn̆ı

kağanı tahta oturalı, Şantung şehirlerine, Sarı Irmağa vardığı yok imiş. Kağanıma arz edip ordu sevk ettim.

19. (Kağanımı) Şantung şehirlerine, Sarı Irmağa kadar götürdüm. (Kağanım) yirmi üç şehri zapt etti. (Önceleri) uykusu kaçarak yurtda yata kalıyordu. (Çünkü), Çin kağanı düşmanımız idi, On Ok kağanı düşmanımız idi,
20. (kalabalık Kırgız), güç(lü kağan düşmanımız) oldu. Bu üç kağan birbirine akıl danışıp “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler. Şöyle akıl danışmışlar: “Doğu Türk kağanına doğru ordu sevk edelim!” demişler, “Eğer onların üzerine ordu sevk etmezsek, ne zaman olsa, onlar bizi,

21. [k(a)g(a)ni (a)lp (ä)rm(i)ş : (a)yguçısı bilgä (ä)rm(i)ş : k(a)ç(a)n (nä)ñ
(ä)rs(ä)r : öl(ü)rt(ä)çi kööç : üç(ä)gün : k(a)b(ı)ş(ı)p : sül(ä)l(i)m : (e)di
yok kış(a)l(ı)m : t(e)m(i)ş : türg(i)ş k(a)g(a)n : (a)nç(a) t(e)m(i)ş : b(ä)n(i)ñ
bod(u)n(u)m : (a)nta (ä)rür : t(e)m(i)ş :
22. [türk bod(u)ni y(ä)mä] : bulg(a)nñ [ol t(e)m(i)ş : og(u)zi y(ä)mä : t(a)r-
k(ı)ñ ol t(e)m(i)ş : ol s(a)bın : (e)ş(i)d(i)p : tün y(ä)mä : ud(ı)slık(i)m
k(ä)lm(ä)z (ä)rti : < kün y(ä)mä : > ol(u)rs(ı)k(ı)m : k(ä)lm(ä)z (ä)rti :
(a)nta s(a)k(ı)nt(ı)m a :
23. [ilk kırk(ı)zk]a : sü[l(ä)s](ä)r [y(e)g (ä)r]m(i)ş : t(e)d(i)m : köögm(ä)n :
yolı : bir (ä)rm(i)ş : tum(i)ş t(e)y(i)n : (e)ş(i)d(i)p : bu yol(u)n : yoris(a)r :
y(a)r(a)m(a)çı t(e)d(i)m : y(e)rçi t(i)l(ä)d(i)m : çölgi (a)z (ä)ri : bult(u)m
24. (e)ş(id)t(i)m : (a)z yir : y[olı?] : (a)nı b[ırl(ä)? ... (ä)r]m(i)ş : bir (a)t
oruukı : (ä)rm(i)ş : (a)nın b(a)rm(i)ş : (a)ñ(a)r (a)yt(ı)p : bir (a)tl(ı)g b(a)r-
m(i)ş t(e)y(i)n : ol yol(u)n : yoris(a)r : uñ t(e)d(i)m : s(a)k(ı)nt(ı)m : k(a)-
g(a)n(ı)ma

Kuzey Yüzü

25. öt(ü)nt(ü)m : sü yoritd(ı)m : (a)tl(a)t [t(e)d(i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çä
ug(u)r k(a)l(ı)td(ı)m : (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(ı)g : sökd(ü)m : yok(a)ru :
(a)t y(e)tä y(a)d(a)g(ı)n : ıg(a)ç tut(u)nu : (a)gturt(u)m : öñr(ä)ki (ä)r :

Kılavuz istedim. Bozkırdaki Az'lardan bir adam buldum.

24. (Ondan şöyle) işittim: "Az ülkesi (yolu Anı ırmağı boyunca) imiş. (An-
cak) bir atın geçebileceği kadar imiş. (Kendisi?) o yoldan (bir kez) gitmiş.
Ona sorup "Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebiliriz" dedim.
Düşündüm. Kağanıma
25. arz ettim. Orduyu yürüttüm. (Beylere) "Askerleri atlara bindirin!" dedim.
Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek zaman kazandım. (Askerleri) at
üzerine bindirip karları söktüm. Yukarıya doğru, atları yedeğe alarak,
ağaçlara tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım. Öncü askerleri

26. yug(u)rça : ıd(ı)p ı b(a)r baş: (a)şd(ı)m(ı)z : yub(u)lu : int(i)m(i)z : on
tünkä : y(a)nt(a)kı tug (ä)birü : b(a)rd(ı)m(ı)z : y(e)rçi : y(e)r y(a)ñ(i)-
ı l(ı)p : bog(u)zl(a)ntı : buñ(a)d(ı)p : k(a)g(a)n : y(ä)lü kör t(e)m(i)ş
27. (a)nı sub[ka] b(a)rd[(ı)m(ı)z :] ol sub kuudı : b(a)rd(ı)m(ı)z : (a)s(ı)ng(a)lı
: tüşürt(ü)m(ü)z : (a)t(ı)g : ıka : b(a)yur (ä)rt(i)m(i)z : küün y(ä)mä : tün
y(ä)mä : y(ä)lü : b(a)rd(ı)m(ı)z : kırk(ı)z(ı)g : uka : b(a)sd(ı)m(ı)z :
28. [usı]n (?) süñ(ü)g(ü)n : (a)çd(ı)m(ı)z : k(a)ni : süsi : t(e)r(i)lm(i)ş : sü-
ñ(ü)şd(ü)m(ü)z : s(a)ñçd(ı)m(ı)z : k(a)nın : öl(ü)rt(ü)m(ü)z : k(a)ga)nka :
kırk(ı)z : bod(u)ni : iç(i)kdi : yük(ü)nti : y(a)nt(ı)m(ı)z : köög(m)ä yı-
ş(ı)g : (ä)b(i)rü : k(ä)lt(i)m(i)z :
29. kırk(ı)zda : y(a)nt(ı)m(ı)z : türg(i)ş k(a)g(a)nta : küür(ä)g k(ä)lti : s(a)bi
(a)nt(ä)g : önd(ü)n k(a)g(a)ng(a)ru : sü yonl(ı)m t(e)m(i)ş : yor(ı)m(a)-
s(a)r : bizni : k(a)g(a)ni (a)lp (ä)rm(i)ş : (a)yguçısı : bilgä (ä)rm(i)ş : k(a)ç
n(ä)ñ (ä)rs(ä)r
30. bizni : öl(ü)rt(ä)çik ök : t(e)m(i)ş : türg(i)ş k(a)g(a)ni : t(a)şık(m)iş tidi :
on ök bod(u)ni : k(a)lıs(ı)z t(a)şık(m)iş : t(a)bg(a)ç süsi : b(a)r (ä)rm(i)ş :
ol s(a)b(ı)g : (e)ş(i)d(ı)p : k(a)g(a)n(ı)m : b(ä)n (ä)bg(ä)rü : tüş(ä)yin tidi :

lanmış. Savaşmış, mızrakladık. Hanlarını öldürdük. Kırgız halkı kağana teslim oldu, boyun eğdi. Döndük. Kögmen dağlarını dolanıp geldik.

29. Kırgızlardan döndük. (Bu arada) Türgiş kağanından kaçak geldi. Sözləri şöyle idi: “Doğu kağanına karşı sefer edelim” demiş, “sefer etmezsek, bizi, kağanı cesur imiş, sözcüsü akıllı imiş, ne zaman olsa
30. bizi mutlaka öldürecek” demiş. (Kaçak er) “Türgiş kağanı sefere çıkmış” dedi, “On Ok halkı tümüyle sefere çıkmış diyorlar; (içlerinde) Çin askerleri (de) var imiş.” Bu sözleri işitip kağanım “Ben karargaha ineyim” dedi.

31. k(a)tun : yok bolm(i)ş (ä)rti : (a)m yogl(a)t(a)yin t(e)di : sü b(a)r(ı)ñ : t(e)-
di : (a)ltun yışda : ol(u)r(u)ñ t(e)di : sü b(a)şi: in(ä)l k(a)g(a)n : t(a)rduş
ş(a)d : b(a)rzun t(e)di : bilgä tunyukuk(k)a : b(a)ña : (a)ydı
32. bu süg (e)l(ä)t : tidi : kıny(ı)n(ı)g : köñl(ü)ñçä (a)y : b(ä)n s(a)ña nä (a)-
y(a)yin : tidi : k(ä)lir (ä)rs(ä)r : köörü k(ä)lür : k(ä)lm(ä)z (ä)rs(ä)r : tıl(ı)g
s(a)b(ı)g : (a)lı olur : tidi : (a)ltun yışda : ol(u)rt(u)m(u)z
33. üç küür(ä)g ki[ş]i k(ä)lti : s(a)bi : bir : k(a)g(a)ni sü t(a)şıkdı : on ok süsi :
k(a)lıs(ı)z : t(a)şıkdı : tir : y(a)r(ı)ş y(a)zıda : tir(i)l(ä)l(i)m t(e)m(i)ş : ol
s(a)b(ı)g (e)ş(i)d(i)p : k(a)g(a)ng(a)ru : ol s(a)b(ı)g ı(d)t(ı)m : k(a)nt(a)
y(a)n : s(a)b(ı)g : y(a)na
34. k(ä)l< ür >ti : ol(u)r(u)ñ tiy(i)n : t(e)m(i)ş : y(ä)lmä : k(a)rgu : (ä)dgüti :
urg(ı)l : b(a)s(ı)tma : t(e)m(i)ş : böğ<ü> k(a)g(a)n : b(a)ñ(a)ru : (a)ñç a
yıdm(i)ş : (a)pa t(a)rk(a)ng(a)ru : içr ä s(a)b : ıdm(i)ş : bilgä tunyukuk
(a)ñy(ı)g ol : üz ol
35. sü yorıl(ı)m t(e)d(ä)çi : unam(a)ñ : ol s(a)b(ı)g (e)ş(i)d(i)p : sü yorıtd(ı)m
: (a)ltun yış(ı)g : yols(ı)z(ı)n (a)şd(ı)m<ız> : (ä)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g : k(ä)-
ç(i)gs(i)z(ı)n : k(ä)çd(i)m(i)z : tün (a)k(ı)td(ı)m(i)z : bolçuka : t(a)ñ ünt(ü)-
rü : t(ä)gd(i)m(i)z

---

demiş. Bu sözleri işitip kağana bu haberi gönderdim. Kağan tarafından
yanıtı (şöyle)

34. getirdiler: “Oturun!” diye, demiş. “Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini
iyi yerleştir. Baskına uğrama!”, demiş. Böğü Kağan, bana böyle (haber)
göndermiş. Apa Tarkan’a (ise) gizli mesaj göndermiş: “Bilge Tunyukuk,
aksi mizaçlıdır, öfkeli dir.
35. Orduyu sevk edelim, diyecektir. Kabul emeyin!” Bu haberi duyunca or-
duyu sevk ettim. Altay dağlarını yolsuzun aştık, İrtiş ırmağını geçersiz
geçtik. Geceleri akın ettik. Bolçu’ya tan atarken vardık.

II

Batı Yüzü

36. tıl(ı)g k(ä)lürti : s(a)bi (a)nt(a)g : y(a)r(ı)ş y(a)zıda : on tüm(ä)n : sü t(e)-
r(i)lti : tir : ol s(a)b(ı)g (e)ş(i)d(i)p : b(ä)gl(ä)r : koop[(ı)n]
37. y(a)n(a)l(ı)m : (a)rıg ubuti y(e)g : t(e)di : b(ä)n (a)nĉa : t(e)r m(ä)n : b(ä)n
bilgä tunyukuk : (a)ltun yış(ı)g : (a)şa k(ä)lt(i)m(i)z : (ä)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g
38. k(ä)çä k(ä)lt(i)m(i)z : k(ä)lm(i)şi : (a)lp tidi : tıym(a)dı : t(ä)ñri um(a)y :
ıduk y(e)r sub : b(a)sa b(e)rti (ä)r(i)ñĉ : n(ä)kä t(ä)z(ä)r biz
39. üküş t(e)y(i)n : n(ä)kä kğorkuur biz : (a)z t(e)y(i)n : nä b(a)s(ı)n(a)l(ı)m :
t(ä)g(ä)l(i)m tid(i)m : t(ä)gd(i)m(i)z : yulıd(ı)m(ı)z : (e)kinti küün
40. örtçä kız(ı)p k(ä)lti : süñ(ü)şd(ü)m(ü)z : biz(i)ntä : (e)ki uçı : sıñ(a)rça :
(a)rtuk (ä)rti : t(ä)ñri y(a)rl(ı)k(a)duk uç(ü)n : üküş t(e)y(i)n
41. kğorkm(a)d(ı)m(ı)z : süñ(ü)şd(ü)m(ü)z : t(a)rduş : ş(a)dra : udı : y(a)nĉ-
d(ı)m(ı)z : k(a)ga)nin : tutd(u)m(u)z : y(a)bgusin : ş(a)din

ları bize) yardımcı oluverdiler. Niye kaçıyoruz?

39. (Düşman) çok diye niye korkuyoruz? Azız diye niye yenilelim?
Saldıralım!” dedim. Saldırdık, talan ettik. İkinci gün
40. ateş gibi kızıp (üzerimize) geldiler. Savaştık. (Onların) iki kanadı bizden
yarı yarıya fazla idi. Tanrı buyurduğu için, (düşman) çok diye
41. korkmadık. Savaştık. Tarduş Şad’a doğru kovalayarak bozguna uğrattık.
Kağanlarını tuttuk. Yabgularını, Şadlarını

42. (a)ṇta öl(ü)rti : (ä)l(i)gçä (ä)r : tutd(u)m(u)z : ol ok tün : bod(u)nin s(a)yu :
ı(d)t(i)m(i)z : ol s(a)b(i)g (e)ş(i)d(i)p : on ok b(ä)gl(ä)ri : bod(u)ni : kōop
43. k(ä)lti : yükünti : k(ä)l(i)gmä : b(ä)gl(ä)rin : bod(u)nin : it(i)p : yığ(ı)p
(a)zça : bod(u)n : t(ä)zm(i)ş (ä)rti : on ok süsin : sül(ä)td(i)m
44. biz y(ä)mä : sül(ä)d(i)m(i)z : (a)nı (ä)rt(di)m(i)z : y(e)ñçü üg(ü)z(ü)g :
k(ä)çä : tinsi oğlu : (a)yt(ı)gma : b(ä)ḡl(i)g (ä)k t(a)g(ı)g : (ä)rtü

Güney Yüzü

45. t(ä)m(i)r k(a)p(ı)gka : t(ä)gi : irt(i)m(i)z : (a)ṇta y(a)ṇturt(u)m(u)z : in(ä)l
k(a)g(a)nka [(a)ñç(ı)p m(a)ñçud : s(a)ka] : t(ä)zik : tok(a)r sın[...]
46. (a)ṇta b(ä)rüki : (a)şok b(a)şl(ı)g sogd(a)k : bod(u)n : kōop k(ä)lti :
yük(ü)nti : [ögti?] : türük bod(u)n : t(ä)m(i)r k(a)p(ı)gka : t(ä)nsi oğlu
47. tinsi oğlu : (a)yt(ı)gma t(a)gka : t(ä)gm(i)ş idi yok (ä)rm(i)ş : ol y(e)rkä :
b(ä)n bilgä : tunyukuk : t(ä)gürtük üç(ü)n
48. s(a)r(ı)g (a)ltun : ür(ü)ḡ küüm(ü)ş : kız kōod(u)z : (ä)ḡri t(ä)bi : (a)ḡ
buḡs(ı)z : k(ä)lürti : ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n : bilg(ä)sin üç(ü)n

---

Kağan'a, [öylece Mançudlar, Sakalar], Farslar, Toharlar...

46. ve onların berisindeki Aşok başlı Soğdak halkı hep geldiler, boyun eğdiler ve (kağanı övdüler?). Türk halkı(nın) Demir Kapı'ya, "Tanrı oğlu"
47. "Tanrı oğlu" denilen dağlara (kadar) vardıḡı hiç yok imiş. O topraklara (Türk halkını) ben Bilge Tunyukuk götürdüḡüm için
48. sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadımları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla (önümüze) getirdiler. İltiş Kağan akıllı olduḡu için,

49. (a)lpin üç(ü)n : t(a)bg(a)çka : y(e)ti y(i)girmi : sün(ü)şdi : küt(a)ñyka :
y(e)ti sün(ü)şdi : og(u)zka : b(e)ş sün(ü)şdi : (a)ñta (a)yguç[si?] :

50. y(ä)mä : b(ä)n : ök (ä)rt(i)m : y(a)gıç[si] y(ä)mä : b(ä)n ök (ä)rt(i)m : il-
t(e)r(i)ş k(a)g(a)nka : türük b(ö)gü k(a)g(a)nka : türük bilgä k[(a)g(a)nka]

Doğu Yüzü

51. k(a)pg(a)n k(a)g(a)n [y(e)ti] ot(u)z .....nta .....(ä)rti : k(a)pg(a)n
k(a)g(a)n : ol(u)rtd(u)m : tün ud(i)m(a)tı

52. küünt(ü)z ol(u)rm(a)tı : kız(ı)l k(a)n(i)m : tök(ü)ti : k(a)ra t(ä)r(i)m : yü-
g(ü)rt[i] : (i)ş(i)g küç(ü)g : b(e)rt(i)m ök : uz(u)n y(ä)lm(ä)g y(ä)mä ı(d)-
t(i)m ok

53. (a)rkuy k(a)rgug : olg(u)rtd(u)m ök : y(a)n(i)gma : y(a)gıg : k(ä)lür(ü)r
(ä)rt(i)m : k(a)g(a)n(i)m(i)n sü (e)l(ä)td(i)m(i)z : t(ä)ñri y(a)rl(i)k(a)zu :

54. bu türük bod(u)n (a)ra : y(a)r(i)kl(i)g y(a)gıg : y(ä)ltürm(ä)d(i)m : tü-
g(ü)nl(ü)g (a)t(i)g : yüg(ü)rtm(ä)d(i)m : ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n : k(a)zg(a)n-
m(a)s(a)r :

55. udu b(ä)n öz(ü)m : k(a)zg(a)nım(a)s(a)r : il y(ä)mä : bod(u)n y(ä)mä : yok
(ä)rt(ä)çi (ä)rti : k(a)zg(a)ntuğın üç(ü)n : udu öz(ü)m : k(a)zg(a)ntuğ(u)m
üç(ü)n :

53. gözetleme kulelerini (yerli yerince) yücelttim. Dönen düşmanı (geri) geti-
rirdim. Kağanımla seferlere çıktık. Tanrı esirgesin,

54. bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkan vermedim, (kuy-
ruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım. İleriş Kağan kazanmasa
(idi),

55. ve ben kendim kazanmasa (idim) devlet de halk da olmayacak idi.
(Kağan) kazandığı için ve ben kendim kazandığım için,

56. il y(ä)mä : il bolıtı : bod(u)n y(ä)mä : bod(u)n bolıtı : öz(ü)m k(a)rı
bolıt(u)m : ul(u)g bolıt(u)m : n(ä)ñ y(e)rd(ä)ki : k(a)g(a)nl(ı)g bod(u)nka

57. bünt(ä)gi : b(a)r (ä)rs(ä)r : nä buñi b(a)r (ä)rt(ä)çi (ä)rm(i)ş :

58. türük bilgä k(a)g(a)n : ilinä : bitid(i)m : b(ä)n bilgä tunıyukuk

Kuzey Yüzü

59. ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n : k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : yok (ä)rti (ä)rs(ä)r : b(ä)n ö-
z(ü)m bilgä tunıyukuk : k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : b(ä)n yok (ä)rt(i)m (ä)rs(ä)r

60. k(a)pg(a)n k(a)g(a)n : türük sir bod(u)n : y(e)rintä bod y(ä)mä : bod(u)n
y(ä)mä : kişi y(ä)mä : idi yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti

61. ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n : bilgä tunıyukuk : k(a)zg(a)ntuk üç(ü)n : k(a)pg(a)n
k(a)g(a)n : türük sir bod(u)n : yorıduka bu

62. türük bilgä : k(a)g(a)n : türük sir bod(u)n(u)g : og(u)z bod(u)n(u)g : ig(i)-
dü : ol(u)rur

---

60. Kapgan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi.

61. İltiş Kağan ve Bilge Tunyukuk kazandığı için Kapgan Kağan'ın Türk Sir halkının gelişmesi (işte) bu(dur).

62. Türk Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor.

AÇIKLAMALAR

1.1. Tunyukuk. Genellikle /o/ ile *Tonyukuk* biçiminde okunagelmış olan bu adın ya da ünvanın /u/ ile *Tunyukuk* biçiminde okunması vaktiyle önerilmiş ise de (V. M. Nadelyayev, “Çteniye orhono-yeniseyskogo znaka ʒ i etimologiya imeni Tonyukuka”, *Tyurkologičeskiye İssledovaniya*, Moskva-Leningrad 1963, 197-213) bu öneri pek kabul görmemiştir. Özel addan çok bir ünvana benzeyen bu iki sözcük, büyük bir olasılıkla, *tun* ve *yukuk* biçiminde iki sözcükten oluşan bir birleşiktir. İlk sözcük *tun*, Türk dillerinde yaşamakta olup “ilk doğmuş, ilk, birinci” anlamlarıdır: Kırg. *tun u:lum* “ilk oğlum”, *enem tunun kız töröptür* “Annem ilk çocuğunu kız doğurdu”, *tun bala* “ilk çocuk”, vb. İkinci sözcüğe gelince, bu sesbilimsel bakımdan bazı güçlükler göstermekle birlikte, MK’daki *yugruş* “vezir” ünvanına yaklaşımlabilir. *Tunyukuk* (< *tun yukuk*) sözcüğü, böylece, “ilk vezir, başvezir” anlamına bir ünvan olabilir. Bilindiği gibi, *Tunyukuk*, Bilge Kağan ile Kül Tigin’in babası Kutluğ’u kağan ilan etmiş, ona, Böğü Kağan’a ve Bilge Kağan’a başvezirlik etmiş büyük bir devlet ve siyaset adamı idi.

1.2. Bilgä Tunyukuk : b(ä)n. Bu satırdaki bu ilk üç sözcüğün bir cümle oluşturduğu ileri sürülmüştür: *bilge tunyukuk b(ä)n* “Ben Bilge Tunyukuk’um” (Sertkaya 1979:288-292). Bu görüş şu nedenlerle kabul edilemez: 1) Ayırma işareti olarak kullanılan üst üste iki nokta *bilgä tunyukuk* ile *b(ä)n* arasındadır; başka bir deyişle, *b(ä)n* ve *öz(ü)m* sözcükleri birlikte yazılmıştır; 2) *b(ä)n* *öz(ü)m* “ben kendim” sözcük öbeği yazıtta birçok kez geçer: *tüŋrk ka-ganŋ] türk bod(u)nuğ ötüük(ä)n yerkä b(ä)n öz(ü)m bilgä tunyukuk <k(ä)-lürti(ü)m >* (s. 17), *ilteŋiř kagan kazanmasar udu bän özüüm kazanmasar* (s. 55), *ilteŋiř kagan kazanmasar, yok ärti ärsär, bän özüüm bilgä tunyukuk kazanmasar, bän yok ärtim ärsär* (s. 59), vb.

1.3. t(a)bg(a)ç il(i)ŋä. Bu söz öbeği genellikle “Çin ülkesinde” diye anlaşılmıştır (Orkun I:100). Oysa buradaki *il* sözcüğü “devlet, yönetim” an-

lamınadır. Bu öbek, hiç şüphesiz, ilk kez Giraud'nun doğru olarak çevirdiği gibi (1961:59), “Çin yönetimi döneminde” yani “Türk halkı Çin’e bağımlı iken” tarzında anlaşılmalıdır.

1.4. **kıl(ı)nt(ı)m**. “Yaratılmak, vücut bulmak” anlamında olan *kılın-* eyleminin başındaki (◀) *KI* işareti yalnızca /k/ değerindedir. Sözcükteki /l/ ünsüzünün ince / harfi ile yazılmış olmasının da hiçbir sesbilimsel değeri yoktur; çünkü sözcükteki /nt/ ünsüz grubu yalnız art ünlülü sözcüklerin yazımında kullanılan *NT* birleşik harfi ile yazılmıştır. Sözcüğün anlamına gelince, Clau-son’un bu cümleyi “I grew up for (i.e. as a subject of) the Chinese Empire” biçimindeki çevirisi bence doğru değildir. Bu eylem, iki büyük Orhon yazıtından da anlaşıldığı üzere, yalnızca “yaratılmak, vücuda gelmek, doğmak” anlamlarındadır: *üzä kök täŋri asra yağız yer kıluntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış* (KT D 1), *inisi eçisin tæg kılınmaduk ärinç, oğlu kaŋın tæg kılınmaduk ärinç* (KT D 5), vb. Bu durumda söz konusu öbeğin anlamının “(Türk halkı) Çin’e bağımlı iken doğdum” tarzında olacağı açıktır.

1.5. **köörür**. Sözcük başındaki *kö* harfi yalnızca /k/ değerindedir.

2.1. **k(a)nin** “hanını”. 3. kişi iyelik ekinden sonraki belirli nesne durumu eki *-n’* nin Orhon yazıtlarında genellikle ince *n* harfi ile yazılmış olması, 3. kişi iyelik eki *-i/-si’* nin Orhon Türkçesinde henüz ünlü uyumuna girmediğini gösterir.

2.2. **bulm(a)y(i)n** “bulmayıp”. Bu sözcük önceki araştırmacılarca *bolmayın* okunmuştur. Oysa bu anlam bağlama uymaz. Sözcüğün ilk kez *bulmayin* okunuşu için bk. Tekin1968, s. 249.

3.1. **k(a)n(ı)ŋ(i)n** “hanını”. Belirli nesne durumu eki *-n’* nin burada ince *n* harfi ile yazılmış olması bu ekten önceki ünlünün /i/ olduğunu gösterir. Durum Irk Bitig’de ve bazı runik harfli yazıtlarda da genellikle böyledir: *t(a)p-laduk(u)min* “sevdiğimi” (IB 3), *kurugs(a)k(ı)min* “kursağımı” (IB 8), *ogl(ı)-m(i)n kız(ı)m(i)n* “oğlumu, kızımı” (Suci 6-7), vb.

3.2. **öl t(e)m(i)ş**. Bu sözcük öbeği Radloff’da *l’* siz olarak *Ütms* biçiminde

(1887:2), bütün öbür yayınlarda ise *l* ile dir. Sözcük Ramstedt-Granö-Aalto'da *öl(ü)tm(i)ş* (s. 31), öbür yayınlarda ise *öl(ü)tm(i)ş* okunmuştur. Clauson'a göre ilk harf ile *t* arasında bir çatlak olduğu için burada bir ince *l* harfi bulunmuş ve sözcük yanlış okunmuştur. Clauson, sözcüğü *ötmüş* okumuş ve *terri ötmüş erinç* cümlesini "Heaven, no doubt, abandoned you" tarzında çevirmiştir (EDPT:133). Bu çeviri kabul edilemez, çünkü ET *ör-ey-* köminin anlamı "terketmek" değil, "geçmek"tir. *Ültms* harf dizisi her halde ya *ölümüş* ya da *öl temiş* tarzında okunmalıdır. Ben Orhon Türkçesi gramerimde bu sözcüğü *ölümüş* biçiminde okumuştum (1968: 249). Şimdi ise bunu *öl me(m)i*ş biçiminde okumanın daha doğru olacağı kanısındayım.

3.3. Sir. Tunyukuk yazıtında *türk sir bod(u)n* öbeğinde altı kez geçen bu sözcük üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler içinde bence doğru olanı vaktiyle Hirth'in ileri sürmüş olduğu görüştür. Hirth'e göre bu öbekteki *sir* sözcüğü etnik bir addır ve Çin kaynaklarında geçen *Sie-yen-t' o* (= Sir Tarduş) sözcüğünün ilk hecesi ile bir ve aynıdır (Nachworte:133). *Sir* adı bir kez de Bilge kağan yazıtında geçer: ... *al]tı sir tok(u)z og(u)z (e)ki (ā)d(i)z k(ā)r(ā)kül(ü)g b(ā)gl(ā)ri bod(u)ni...* "... Al]tı Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırly beyleri ve halkı..." (BK D 1).

5.1. (a)yğ(ı)l, (a)y(ı)gm(a)si. İlk araştırmacılarca *y(a)g(ı)l* "iltihak et, katıl!" ve *y(a)gm(ı)l* "iltihak edeni, katılanı" biçimlerinde okunup yorumlanan (Orkun I: 100) bu sözcükler ilk kez Giraud tarafından yukarıdaki gibi *aygıl* ve *aygması* biçiminde okunmuş (1961:70-71), bu görüş daha sonra Tezcan tarafından da yinelenmiştir (TDAY 1975-1976: 174-175). Bu satırların yazarı da söz konusu sözcükleri eski bir **yag-* "katılmak, iltihak etmek" eylemi ile ilgili sayarak *y(a)g(g)l* ve *y(a)gm(i)si* biçimlerinde okumuştur (1968:249, 395). Şimdi, eski ve yeni Türk dillerinde böyle bir eylemin bulunmaması nedeniyle bu eski okuyuş ve yorumlardan vazgeçiyor ve Giraud'nun okuyuşlarını kabul ediyorum. Ancak, *ay-* "söylemek" eyleminin bu sözcüklerdeki anlamı bence "akıl vermek, ne yapılacağını söylemek" değil de "bir liderin sözcülüğünü yapmak, onun yerine emir vermek" olmalıdır. Buna göre, *aygıl* sözcüğü "Benim adıma emir ver! Benim sözcülüğümü yap!" biçiminde yorumlanabilir; *ayigma* sözcüğü de "lider adına konuşan, emirler veren, liderin sözcüsü" anlamına gelir (krş. *ayguçi* "sözcü").

5.2. kış(a)y(i)n. Sözcük başındaki (◀) *kı* harfi yalnızca /k/ değerindedir. Burada *kıl-* yerine kullanılan bu ş'li biçim Tunyukuk yazıtında bir de 6. satırda *öz(ü)m ök k(a)g(a)n kışd(ı)m* “(Onu) bizzat ben kağan yaptım” cümlesinde geçer. Aynı *kış-* eylemi Orhon yazıtlarında da üç kez geçmektedir: *ol süg (a)nta yok kışd(ı)m(ı)z* “O orduyu orada yok ettik” (KT D 32, 34), *ol süg (a)nta yook kışd(ı)m* “O orduyu orada yok ettim” (BK D 25). Daha çok “yok etmek” anlamındaki *yokkış-* deyiminde geçen bu *kış-* eylemi aslında *kıl-* eyleminin kökü olan **kı-* eyleminin iştâşlık çatısı olmalıdır. Ancak, *kış-* eyleminin öznesi *bân* olan cümlelerde de kullanılması şaşırtıcıdır.

Clauson bu deyimdeki eylemin *kıs-* “to compress, squeeze, pinch” olduğunu ileri sürmüştür (EDPT:665-666). Bu okuyuş kabul edilemez, çünkü *kıs-* eylemi bağlama uymaz. Clauson’un *xağan mu kısayı:n tedim* cümlesini “I said (to myself) ‘Shall I press (him to become) *xağan*?’” biçiminde çevirmesi zorlamadan başka bir şey değildir. Kaldı ki yazıtlarda *yok kış-* deyimini yanında aynı anlamda *yok kıl-* deyimini de geçer: ...[*yu*]tuzin yok *kult(ı)m* “kadınlarını yok ettim” (BK G 4).

5.3. toruk. İlk araştırmacılarca /u/ ile *turuk* biçiminde okunmuş olan bu sözcük *toruk* olarak düzeltilmelidir (bk. Tekin 1968:384. 1988:67, not 24), çünkü sıfatın kendisinden türediği eylem Yakutçada *tuor-* “zayıflamak” biçiminde yaşamaktadır ki bu da daha eski ve birincil Ana Türkçe **to:r-* biçimine gider. Buna göre EDPT’deki *tu:r-* “to be, or become, weak, emaciated” (s. 531) ve *turuk* “lean, emaciated” (s. 539) düzeltilmelidir.

5.4. buuk(a)lı. “Boğa” anlamındaki *buka* sözcüğü bu satırda iki kez, bundan sonraki satırda da bir kez *buuk(a)* biçiminde yazılmıştır. Bu yazım sözcüğün ilk hecesindeki /u/ ünlüsünün uzun olduğunu gösterir: *bu:ka.. Azeri* ve Türkmence *buğa*, Türkçe *boğa* biçimleri de bu görüşü doğrular.

5.5. ır(a)kda. Sözcüğün ilk harfi Radloff’ta, dolayısıyla de Orkun ve Malov’ta, A’dır. Bu araştırmacılar bu nedenle sözcüğü *ark(a)da* okumuşlardır (Radloff, Orkun, Malov, Giraud). Ramstedt-Granö-Aalto yayınında ise ilk harf A değil, I’dır ve sözcük, haklı olarak, *ır(a)kda* okunmuştur (s. 31). Doğrusu da bu olmalıdır. Sözcük A ile yazılmış olsa bile bunu bir yazım yanlışlığı saymak gerekirdi, çünkü bir atasözüne dayandırılan bu cümledeki *ır(a)kda*

bir kimsenin ileride başarılı olup olamayacağının önceden bilinemeyeceği ya da tahmin edilemeyeceğidir .

5.6. bils(ä)r. Radloff, Thomsen, Orkun ve Malov'ta *bils(ä)r*, Sprengling'de *bŭlsr*. İkinci harf, yazıtın fotoğraflarında daha çok Ū'ye benziyor. Ancak bu benzerlik (𐰽) / harfinin sağ aşağıya doğru inen kısa çizgisinden sağ yukarıya doğru giden bir çatlaktan da ileri geliyor olabilir. Aalto yayınında da sözcüğün *bŭrs(ä)r* biçiminde / yerine ʀ harfi ile verilmesi bu iki harfin runik yazıda birbirine benzemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Clauson bu sözcüğü *bölser* biçiminde okumuş ve şart cümlecini “if one (tries to) distinguish between a lean ox and a fat ox in the distance” diye çevirmiştir (EDPT: 332). Ancak, benim bildiğime göre, *böl-* eyleminin ne Eski Türkçede ne de yeni Türk dillerinde böyle bir anlamı yoktur. Bu nedenle Clauson'un bu yorumu pek kandırıcı değildir.

Ben bu sözcüğü Orhon Türkçesi gramerimde *börsär* okumuş (1968:249) ve bu eylemi Yeni Uygurcada yaşamakta olan *mön-* “çifte atmak, tepişmek” eylemi ile birleştirerek *toruk bu:kalı sämiz bu:kalı urakda börs(ä)r* cümlecini “if lean bulls and fat bulls kick one another at a distance” diye çevirmiştım (1968:249, 322). Şimdi burada açıklamağa çalıştığım nedenlerden ötürü bu görüşümden vazgeçiyorum.

6. s(a)k(i)nt(i)m. Bundan önceki satırda kalın (𐰽) S harfi ile yazılan bu sözcük burada ince (l) s harfi ile yazılmıştır. Bu yazımın sesbilimsel bir değeri yoktur.

7.1. bol(u)y(i)n “olup, olarak”. İlk araştırmacılarca *bol(a)y(i)n* (Giraud'da *bulayın*) okunmuş ve “olayım” diye açıklanmış olan bu sözcük *bol-* eyleminin *-yIn* ekli ulaş biçimidir (Tekin 1968:183-184, 249). Tunyukuk yazıtında bu ekle türemiş öbür ulaş ikinci satırdaki *bulm(a)y(i)n* “bulmayıp, bulmayarak, bulmayınca” sözcüğüdür. Yazıtlarda ve Uygurca metinlerde sık sık geçen *t(e)-yın/ıyın* “diye” edatı da aslında aynı ekle türemiş bir ulaştır.

7.2. b(i)lg(ä)si ç(a)b(i)şi. Bu iki sözcük ilk araştırmacılarca *b(i)ll(i)g (e)şi ç(a)b (e)şi* biçiminde okunmuş ve “bilgide eşi, şöhrette eşi” diye anlaşılmıştır (Orkun I:102). Clauson, Küli Çor yazıtında da geçen bu sözcük öbeğini ilk

kez *bilgesi çavuşı* biçiminde okumuştur: *küli çor ... b(i)lgäsi ç(a)v(u)sı (ä)rti, (a)lpı bök(ä)si (ä)rti* “Küli Çor ... (onun) akıllı (danışmanı) ve kumandanı idi, cesur savaşçısı idi” (Doğu 5). Bu okuyuşu doğru bularak ben de Orhon Türkçesi gramerimde Tunyukuk yazıtının 7. satırındaki aynı öbeği *b(i)lg(ä)si ç(a)b(ı)sı* okumuştum (1968:249). Küli Çor yazıtında *b(i)lgäsi* sözcüğündeki /ä/ ünlüsünün yazılmış olması bu okuyuş ve yorumun doğru olduğunun en güçlü kanıtıdır.

8.1. uçuk ve aṣ <t>(ä)g. İlk sözcüğün geçtiği *y(a)g(ı)m(ı)z t(ä)grä UçUK t(ä)g (ä)rti* cümlesi araştırmacılarca farklı biçimde anlaşılmış ve açıklanmıştır. Radloff ilk sözcüğü “düşmanlarımız” olarak anlamış, *uçuk* sözcüğünü de bir soru işaretiyle “Sehnen”, yani “damarlar, sinirler” diye çevirmiştir (1899:5). Thomsen tüm cümleyi “Unsere Feinde waren ringsum wie Raubvögel (?)” diye çevirmiş, böylece *uçuk* sözcüğünü “Raubvögel”, yani “yırtıcı kuş” olarak anlamak istemiştir (1924:163). Orkun Thomsen’in çevirisini kabul ederek bütün cümleyi “Düşmanımız etrafta kuş gibi idi” biçiminde çevirmiştir (Orkun I:102). Giraud aynı sözcüğü “envole”, yani “uçuş” olarak yorumlamıştır (1961: 155).

Thomsen’in *uç-* eyleminden gelen “yırtıcı kuş” anlamına bir *uçuk* sözcüğü tasarlaması ilginç bir buluştur. Ne var ki Türk dillerinde böyle bir sözcüğe rastlanmıyor.

Clauson da cümleyi, Thomsen’den biraz farklı olarak, “our enemies were all round us like a flock of birds” diye çevirmiştir (EDPT:23). Clauson’un *uçuk* sözcüğüne verdiği “flock of birds” anlamı Radloff sözlüğündeki Çağ. *uçuk* “der Flug (des Vogels)” maddesinden kaynaklanmışa benziyor. Ne var ki Çağatayca *uçuk* sözcüğü daha eski bir *uçug*’dan gelişmiş olmalıdır.

Ramstedt-Granö-Aalto yayınında ise *y(a)g(ı)m(ı)z* sözcüğü “yağımız” diye yorumlanmış ve *y(a)g(ı)m(ı)z t(ä)g(ü)rä uçuk t(ä)g (ä)rti* biçiminde okunan cümle “Unser Fett zu berühren - es war wie Sehnen” diye çevirilmiştir (1958:7:33). Ne var ki bu çeviri pek açık değildir. Ayrıca, burada *tgrA* biçiminde yazılan sözcük, büyük bir olasılıkla, “çepeçevre” anlamındaki *t(ä)g-rä* belirtecidir.

Ben Orhon Türkçesi gramerimde *uçuk* sözcüğünün Kırgızca *uçuk* “dağ doruğu, zirve” sözcüğü ile bir ve aynı olabileceğini düşünerek, cümleyi “our enemies were like peaks (?) around us” biçiminde çevirmiştım (1968:284).

İkinci cümledeki Aşg harf dizisini de *aş(ig)* okuyarak “mountain pass”, yani “dağ geçidi” olarak çevirmiştim. Şimdi, tümüyle farklı bir görüş ileri süreceğim: İlk sözcük “düşmanlarımız” anlamındadır; üçüncü sözcük “ocak” anlamına *oçuk* sözcüğüdür. İlk cümlemin anlamı böylece “Düşmanlarımız çepeçevre (ya da çevremizde) ocak gibi idi” olmalıdır.

İkinci cümledeki Aşg harf dizisi ilk araştırmacılarca türlü biçimde okunmuş ve açıklanmıştır. Radloff bunu büsbütün yanlış olarak *beg* okumuş ve Thomsen tarafından eleştirilmiştir. Thomsen ise ilk harfi *nt* kabul ederek *ant(ä)g* okumuş (1916:95) ve ikinci cümleyi “So war unsere Lage”, yani “Bizim durumumuz öyle idi” diye çevirmiştir (1924:163). Orkun, aynı sözcüğü *s(e)ğ* okumuş ve “müteyakkız” (?) diye çevirmek istemiştir (I:102). Giraud bu sözcüğü tamamiyle yanlış olarak *antäg* okumuştur (1961:54). Aalto yayınında aynı sözcük *säg* diye okunmuş ve “Aas”, yani “leş” diye çevrilmiştir (1958:32-33).

Bu okuyuş ve açıklamaların hiçbiri kabul edilemez; çünkü ilk harf ne *b* ne de *nr*'dir. Bu harf, büyük bir olasılıkla, Yenisey yazıtlarında da geçen ve orada genellikle *aş/äs* ses değerinde olan kare biçiminde bir harftir. Ayrıca, Türk dillerinde “müteyakkız” ya da “leş” anlamında *säg* diye bir sözcük yoktur.

Bence, ikinci cümlede kare biçimindeki harf Yenisey yazıtlarında *aş/äs* değeriyle kullanılmış olan harf ile bir ve aynıdır. Bu harfle *aş* “yemek” sözcüğünü yazan yazıcı bu işaretten sonra ince *t* hafifini yazmayı unutmuş ve hemen *g* harfini yazmıştır. Başka bir deyişle *Aş tg*, yani *aş t(ä)g* “aş gibi” yazacakken yalnızca *Aşg* yazmıştır. Bundan önceki cümle ile koşutluk açısından da *oçuk t(ä)g* benzetmesine karşılık olmak üzere bu cümlede de *t(ä)g* “gibi” ile kurulmuş bir söz öbeğinin bulunması gerekirdi (krş. KT D 12'deki *kañum ka-gan süsi böri tæg ärmüş, yağisi konÿ tæg ärmüş*). İşte bu nedenle ben ikinci cümleyi şimdi *biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* biçiminde onarıp bunu “Biz (de ocağın ortasındaki) aş gibi idik” diye çeviriyorum.

8.2. og(u)zd(u)nt(a)n. Bu sözcüğün anlamı kesin olmakla birlikte yapısı pek açık değildir. Radloff bunu *oguzdandan* okumuşsa da bunu anlamı açık fakat açıklanması güç bir biçim olarak nitelemiştir (1899:38, not 8, 14). Orkun ve Malov aynı okuyuşu kabul etmişlerdir. Giraud'nun *Oguzdantın* okuyuşu kabul edilemez (1961: 54). Aalto yayınında sözcüğün yazı çevrimi *og(u)zd(a)nt(a)n.* biçimindedir (1958: 33). Ben Orhon Türkçesi gramerinde

bu sözcüğü *og(u)zd(u)nt(a)n* biçiminde okumuştum (1968:249). Böyle okumamın nedeni de Bayan Çor (Şine-Usu) yazıtı, Güney 4'teki *t(a)şd(ı)nt(a)n* “dışarıdan” sözcüğü idi. Yine aynı görüşteyim.

8.3. (ä)rkli “iken”. Bu sözcüğü Thomsen *ärikli* okumuş fakat doğru çevirmiştir (1916:64, not 1). Diğer araştırmacılar bu sözcüğü yanlış olarak *ärkäli* okumuşlardır (Giraud 1961:54). Gabain de sözcüğü hem *ärkäli* okumuş hem de yanlış çevirmiştir (Aalto 1958: 52).

8.3. kür(ä)g “kaçak”. Baştan beri bütün araştırmacılarca *körüg* okunmuş ve “casus” diye anlaşılmıştır. Bu sözcüğün *kür(ä)g* “kaçak” olması gerektiği ilk kez Erdal (1991:196) tarafından fark edilmiştir. “Kaçmak” anlamındaki *kürä-*eylemi Orhon yazıtlarında, Uygurcada ve MK'da vardır. Bundan -g eki ile türemiş *kür(ä)g* “kaçak” sözcüğü de Uygurcada (Hamilton 1986:241) ve Kutadgu Bilig'de geçer (EDPT:737).

9. kuyunı s(ä)ñün(ü)g “General Ku'yu”. Bu öbeğin ilk sözcüğünü araştırmacılar yalın durumda özel ad saymışlardır. Oysa bu ilk sözcük *Kuu* kişi adının -nı ekli nesne durumudur (Tekin 1968:130), çünkü bu özel ad eksiz olarak Bilge Kağan yazıtında geçer: *ku s(ä)ñün b(a)ş(a)du tört tüm(ä)n sü k(ä)lti* “General Ku kumandasında kırk bin (kişilik bir) ordu geldi” (BK G 8). Tunyukuk yazıtındaki örnekte ilginç olan hem özel adın hem de ünvanın ek almış olmasıdır. Aynı duruma, büyük bir olasılıkla, BK G 9'da da rastlamaktayız: *ul(u)g ogl(u)magr(ı)pyok bolça kuu-g s(ä)ñün-(ü)g b(a)lb(a)l tikä birt(i)m* “Büyük oğlum hastalanıp yok olunca (onun mezarı başına) General Ku'yu balbal dikiverdim”. Ancak, bu son örnekteki *kuyug* biçimi *ku* kişi adının buradaki /u/ ünlüsünün uzunluğundan ileri gelen farklı bir yazımı da olabilir.

11. b(i)rd(i)n y(ä)n, öñd(ü)n y(ä)n, yırd(ı)nt(a) y(a)n. Bu söz öbeklerinin anlamları ve ilk öğeleri belli olmakla birlikte ikinci öğeleri için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Radloff bu öbeklerin çıkma durumu eki -dan ile *yan* “taraf” sözcüğünden oluştuğu görüşünde idi (1899:40). Bu görüş genellikle ve bu satırların yazarınca da (1968:152) kabul edilmiştir. Ancak, Gabain bu örneklerin ikinci öğesinin aslında *yan* sözcüğü olmayıp Uygurcada

sık sık kullanılan *iyin /eyin* “takib ederek, izleyerek” sontakısı olduğunu ileri sürmüş (1941: § 234. 296) , aynı görüş onu izleyen Tezcan tarafından da yinelenmiştir (1975-1976:179).

Ne var ki sözkonusu öbeklerin ikinci ögesi için ileri sürülen bu ikinci görüş şu iki nedenle kandırıcı değildir:

1. Uyurca *iyin/eyin* adların yalın ya da verme durumlarını yönetir: *öd iyin* “gemäss der Zeit”, *köñül iyin* “nach Wunsch”, *ayıg öglülärkä iyin bol* “Übelgesinnten folgen”, vb. gibi. Oysa, Tunyukuk yazıtındaki örneklerde ilk öge çıkına durumundadır: *yırdın-ta yan, kan-ta yan* “Han tarafından, Han canibinden” (T 33);

2. Uyurca *iyin/eyin* sontakısının anlamı “yönünden, tarafından” değil, “takip ederek, izleyerek, -a göre, nedeniyle”dir; Tunyukuk yazıtındaki örneklerde ise anlam “tarafından, yönünden”dir.

Tezcan ’ın “*yän* şeklinde bir sözcüğün ne eski ne de yeni lehçelerde bulunmadığı” yolundaki itirazına gelince, bu doğrudur. Ancak, Tezcan söz konusu yazısında *yana* edatının y ünsüzünün öndamaksıllaştırıcı etkisi ile daha Eski Türkçe döneminde *yänä* biçimine girdiğini belirtmekle kendi itirazını zayıflatmıştır.

Eski Türkçe *yan* sözcüğü Orhon Türkçesinde, ya da en azından Tunyukuk’un lehçesinde, çıkma durumundaki bir ada eklenerek “tarafından, yönünden” anlamı ile söz öbekleri oluşturmuş olabilir. “*Yan, taraf*” anlamındaki ET *sınar* ve *yınak* sözcükleri de, bilindiği gibi, böyle kullanılır: *kün ortuda sınar yel tursar* “eğer gün ortası (güney) tarafından rüzgar eserse” (M III 10), *kün ortudun sınar tagirär, yanturur* “gün ortası (güney) tarafına götürür, döndürür” (M III 10, 12), *tagdın sınar yüzlänip* “kuzey tarafına dönüp” (TT V A 76), *künortuyınak yüzlänip* “güney tarafına dönüp” (TT V A 89), *kedin yınak yüzlänip* “batıya doğru dönüp” (TT V A 99), vb. Buna benzer bir kullanım bugünkü Azeri Türkçesinde de vardır: *mändän täräf gäldi* “Benden yana/bana doğru geldi”.

12.1. ud(ı)s(ı)k(ı)m. İkinci hecedeki /ı/ ünlüsünün yazılması gerekirdi.

12.2. buç(ä)gü. Büzülme ile *bu üçägü* den. Benzer bir büzülme bir de şu örnekte vardır: BK D 1 *bödkä* “bu zamanda” KT D 1 *bu ödkä* (Tekin 1968: 74).

12.3 k(a)b(ı)ş(sa)r. Radloff *kabışır*, Malov *kabısır*, Orkun ve Giraud *k(a)bs(a)r*, Aalto *k(a)b(ı)s(a)r*, Tekin 1968 *k(a)b(ı)ş(sa)r*, Clauson 1972 *kavış(s)ar*. Söz içindeki ikiz ünsüzün ya da birbirine yakın iki ünsüzün tek harfle gösterilmesi için Tekin 1968:47'ye bk.

13.1. öz (i)çi “kendi iç (kuvvetler)i”. Aalto yayınında son harf yanlış olarak A. Birlikte yazılan bu iki sözcük, z’den sonra i ünlüsünün yazılmamış olması nedeniyle, ilk araştırmacılarca yanlış okunmuş ve açıklanamamıştır. *ÜzçI* harf öbeğinin ilk kez *öz (i)çi* biçiminde okunması ve açıklanması için bk. Tekin 1968:250, 284.

13.2. top(u)lg(a)lı, top(u)lguluk “delinmesi”. İlk araştırmacılarca *toplagalı* ve *toplaguluk* okunan bu sözcüklerin yukarıdaki gibi okunması ve açıklanması gerektiği ilk kez Tezcan (1975-1976:175-178) tarafından önerilmiştir:

yuyka ärkli topulgalı uçuz ärmiş
yinçgä ärkli üzgäli uçuz
yuyka kalın bolsar topulguluk alp ärmiş
yinçgä yogun bolsar üzgülük alp ärmiş

Ancak, ikinci satırda Tezcan’ın dikkatinden kaçan bir şey var: oradaki sözcük (*ärkli* değil, (*ä*)*rkl(i)g*’dir, yani (*ä*)*rkli* “olan” sözcüğünün nesne durumu ve bu nesne durumu birinci dizedeki (*ä*)*rkl(i)*’ye de aittir. Bu durumda ilk iki satırı şöyle çevirmek gerekir: “Yufka olanı delmek kolay imiş, ince olanı kırmak kolay”.

14. kur(ı)d(ı)nta “batıdan”. Orhon Türkçesi gramerimde *kur(ı)d(ı)nta* okuduğum ve “from the west” yani “batıdan” diye çevirdiğim bu sözcüğü, Clauson *kordanta* okumuş ve “from Khotan (?)” diye çevirmiştir (EDPT:645a **kurı**). Bu görüşü kabul etmek zordur; çünkü Hotan bugünkü Sinkiang eyaletinin güney-batı kısmındadır ve Ötüken’den aşağı yukarı 2000 kilometre uzaktadır. Doğu Türk kağanlığı batı sınırlarının, devletin ilk yıllarında Hotan’a kadar uzandığı düşünülemez.

15.1. kök öŋ(ü)g “Kök Öŋ (ırmağı)nı”. Radloff bunu, yanlış olarak, *Kök Üŋür* okumuştur (1899:9). Bu söz öbeğinin son ünsüzünün *g* olduğunu ilk kez fark eden Thomsen olmuştur (1916:81). Daha sonra bu konuda bir araştırma yapan Czegledy ilk kez *Kök Öŋ*’ün bugünkü Ongin ırmağı olabileceği ve bu özel adın burada nesne durumunda olduğu görüşünü ileri sürmüştür (1962: 55-69).

15.2 yog(u)ru. Radloff bu sözcüğü *yogaru* okumuş ve bunu *yukarı* ile bir ve aynı saymıştır (1897:9). Thomsen ise *yog(u)ru* okuduğu bu sözcüğü *yogur-* “yoğurmak” eyleminin *-u* ekli zarf biçimi olarak anlamış ve ibareyi “en nous frayant le chemin par (properment: en pietinant) le Kök-Üngüg (l’Üngüg bleu)”, yani “Kök-Üngüg’ü kendimize yol yaparak (harf. çiğneyerek)” diye çevirmiştir (1916:79-80). Thomsen’in okuyuş ve yorumunu kabul eden Orkun da ibareyi Türkçeye “Kök üngü bata çıka” biçiminde aktarmıştır (ETY I:104).

Sözcüğü ilk kez doğru olarak çeviren Gabain olmuştur: *Kök öŋüg yog(u)ru* “den Kök Öŋg überquerend”, yani “Kök Öŋ’ü geçerek” (1950:140). Bu okuyuş ve yorum Malov, Aalto ve Giraud tarafından da kabul edilmiştir. Malov sözcüğü *yuguru* okumuş ve bunu *yugur-* “yoğurmak” eyleminin zarf biçimi saymıştır (1951: 62, 66, 390). Ben de Orhon Türkçesi gramerinde sözcüğü *yog(u)ru* okumuş, ancak bunu *yogur-* “yoğurmak” eyleminin zarf biçimi sayıp ibareyi “Having waded Kök Öŋ” diye çevirmiş, yani bunu “Kök Öŋ (ırmağının çamurlu yatağı)nı çiğneyerek” diye anlamıştım (1968:285). Şimdi, öğrencim ve asistanım Dr. Mehmet Ölmez’in bana sağladığı sağlam kanıtlar karşısında Gabain’in yorumunu kabul ediyor ve buradaki eylemin Genel Türkçe *yugur-* “yoğurmak” eyleminden tümüyle farklı, “büyük bir ırmak, göl, kar fırtınası vb. gibi tehlikeli bir engeli aşmak, geçmek” anlamındaki *yogur-* eylemi olduğunu kabul ediyorum. Bu eyleme, çok seyrek de olsa, Uyurca metinlerde rastlamaktayız, Hsüan-tsang biyografisi VI. Bölüm (9.15-19) 231-35: *vayram yeel kölünsär [tal]uy ügüzüg kaçmāk irak ärmāz, [lu]u yanlıg kemidä olursar ulug kölläriḡ yogurmak alp ärmāz* (Tuguşeva 1991: 104), *yogur-* “переходить, пересекать” (ay. y. 390), *yogurunçsuz ulug öŋ körtüküg yogurup, kaçınçsuz täriḡ taluy ügüz suvın togurup ...* (TT VI:62, dipnot 1); Uyurca Apokryphen Sûtra’da ise “geçirmek, (bir hastalığı) atlatmak (verbringen, passieren)” anlamında, Çince 累 *lei*

“bağlamak, birbirine bağlamak (to tie together)” (G. 6820) karşılığı olarak kullanılır (krş. Kara-Zieme 1986:374; Hsüan-tsang biyografisinde ise tam olarak Uygurca sözcüğün karşılığını buluruz: 𐰽𐰺 *she* “bir akıntıyı, suyu geçmek” (G. 9784) Taishō 50. cilt, 253a17¹⁵.

15.3. in(i)g(ä)k köl(ä)k(i)n togl(a)da og(u)z k(ä)lti. Bu cümleinin ilk üç sözcüğünü Radloff *Ing(ä)k-kölg(ä)* (?) *Toglada* biçiminde yanlış okumuş ve “die Oguz kamen zum Ingäk Köl von der Togla her” diye yanlış çevirmiştir (1899:9). İkinci sözcüğün son harfi *A* değil, *n*’dir. Thomsen’in çevirisi ise oldukça farklıdır: “Mit Kühen und Lastieren kamen die Oguzen die Togla entlang” (1924:164). Görülüyor ki Thomsen birinci sözcüğün *ingäk* “inek” ikinci sözcüğün de “yük hayvanı” anlamına gelen *kölük* olması gerektiğini düşünmüştür. Thomsen’in bu görüşü genellikle kabul edilmiştir. Orkun bu öbeği “inekler ve yük hayvanları”, Clauson da “with (?) the cattle and baggage animals” diye çevirmiştir (EDPT:184) Ben de OrhonTürkçesi gramerimde ilk iki sözcüğü biraz farklı olarak “with carts drawn by oxen” diye çevirmiştım (1968: 285). Şimdi tümüyle farklı bir yorumda bulunacağım. Oğuzların bu gelişi bir göç değil, bir saldırdır; saldırı da inekler, öküzler ve yük hayvanları ile yapılmaz. Bu durumda *köÜlkn* harf dizisi *kölük* “yük hayvanı” ya da “araba” olamaz. Tek akla yakın olasılık bu sözcüğün araç durumundaki *köl(ä)k* “gölcük, bataklık” sözcüğü olmasıdır. Belki de Togla ırmağının uzun yatağı boyunca ona yakın bir yerde ya da ona bitişik *in(i)g(ä)k* adında bir gölcük ya da bataklık vardı ve Oğuzlar bu yönden gelerek Türklere saldırdılar. Bu durumda ilk üç sözcüğü “İnigek gölcüğü (ya da bataklığı) ile Toğla (ırmağının birbirine yakın olduğu ya da bitiştiği yer)den” diye yorumlamak yanlış olmaz sanırım.

17.1. tū[rk k(a)g(a)n(ı)g]. türk bod(u)n(u)g söz öbeğinden önce gelen altı harflik boşluk, Thomsen’in haklı olarak tasarladığı gibi, böyle doldurulmalıdır.

17.2. ... b(ä)n öz(ü)m bilgä tunyukuk < k(ä)lürt(ü)m >. Yazıcı, satır başında başlayan cümleinin son sözcüğünü (yüklemine) yazmayı unutmuştur. Bu ancak *k(ä)lürt(ü)m* “getirdim” olabilir. *Öt(ü)k(ä)n* sözcüğü ile öznesi “Türkler” olan ikinci cümle başlamaktadır.

18.1. [: (e)ki süm(ü)z b]oltı “iki ordumuz vardı”. Cümlelerin bu biçimde onarımı Thomsen’e aittir. Grønbech’in *süm(ü)z (e)ki boltı* biçimindeki onarımı kabul edilemez; çünkü *süni*’den önce ve sonra ancak ikişer harflik boşluk vardır.

18.2. k[ıl(ı)ng(a)l]ı “yaratılalı”. Grønbech, *türk bod(u)n* öbeğinden sonra gelen bu boşluğu [*kazgangal*]ı biçiminde doldurmuştur. Aalto yayınında bu boşluk *k[(a)z(u)rg(a)l]ı* biçiminde doldurulmuş ve bu sözcük “um zu erobern” diye çevrilmiştir (1958:37). Giraud aynı boşluğu *olurgalı* sözcüğü ile doldurmuştur (1961:54). Bu okuyuşların hiçbirisi kabul edilemez. Ben gramerde bu boşluğu, *kılın-* eylemi “yaratılmak” anlamına geldiğine göre, *q[ılın-gal]ı* biçiminde doldurmuştum. Şimdi de aynı görüşteyim. Bundan sonra gelen *türk k(a)g(a)n ol(u)rg(a)lı* “Türk kağanı tahta oturalı” söz öbeğine en uygun onarım bence ancak bu olabilir: “Türk halkı yaratılalı, Türk kağanı tahta oturalı...”

19. *usin bunt(u)tu*. Tunyukuk yazıtının en güç söz öbeklerinden biri olan bu iki sözcük ilk araştırmacılarca kişi adı olarak anlaşılmıştır: Radloff *Ussin Bundatu* (?), Thomsen, Orkun, Malov *Usin Bundatu* (?). Aalto yayınında aynı biçimde okunan bu iki sözcük yer adı olarak yorumlanmıştır: “In dem Usin-Bundatu Wohnsitz...” (1958:36). Giraud aynı öbeği *us-ı-n buntat-u* “Laissant abetir son esprit” diye çevirmiştir (1961: Ben Orhon gramerinde bu öbeği *u-sı-n buntatu* biçiminde okumuş (1968:250) ve “having not been able to sleep enough” biçiminde çevirmiştik (1968:285). Bu yorumlamanın nedeni önceki cümlelerin öznesinin “kağan”, “İlteriş kağan” olmasıydı : *üç ot(u)z b(a)-lık sıdı* “(İlteriş kağan) yirmi üç şehir zapt etti”. Bunu izleyen ve yüklemi *y(a)-tu k(a)lur (ä)rti* olan cümlelerin öznesi de “İlteriş kağan”dır. Bundan sonraki cümlede Türklerin pek çok düşmanları olduğundan söz edildiğine göre böyle bir durumda İlteriş kağanın rahat uyku uyuyamaması, uykusunun kaçması ve yurttan hiçbir şey yapamadan “yata kalması” son derece doğaldır. Birinci sözcüğü açıklamak kolaydır: *u-sı-n* “uykusunu”. Güç olan ikinci sözcüktür. Bence nesnesi *u-sı-n* olan ikinci sözcük *buntat-* ya da *buntut-* biçiminde ve “şaşırtmak, saptırtmak, kaçırtmak, azdırtmak” anlamlarında bir eylemin *-u* ekli ulaş biçimi olabilir. Eski Türkçede “aklını kaçırmak, saptırmak” anlamında

bir *mun-* eylemi vardır (EDPT:348). Bu eylem Kutadgu Bilig’de *az-* eylemi ile birlikte “aklını yitirmek, çıldırmak, kudurmak” anlamında geçer: *yaβlak sāmürsä mun-ar hām az-ar* “Haşarı at semirirse , kudurur ve azar” (KB 3600). Bu eylemin ettirgen çatısı da *muntur-* “(birini) delirtmek” biçiminde M III’te geçer (EDPT:768).

Tunyukuk yazıtındaki *buntut-* biçimi şöyle açıklanabilir: *bun-u-t-* ve bundan yine *-t-* eki ile *bunt-u-t-*. Orhon Türkçesinde buna benzer yapıda, yani çifte *-t-* ekli, bir eylem daha vardır: *yara-t-t-t-* “yaptırtmak”: *b(ä)lgüm(i)n bit(i)g(i)-m(i)n (a)nta y(a)r(a)t(t)td(i)m* (Şine-Usu D 8), *örg(i)n (a)nta y(a)r(a)t(t)td(i)m* (Şine-Usu D 9) vb. Eylemin **bunut-* /**munut-* biçimine şimdiye kadar hiçbir yerde rastlanmamıştır. Fakat bundan *-z* eki ile türemiş *munduz* “deli, çılgın, kuduruk” sıfatı MK’da geçer: *munduz akın* “a stream in flood” (EDPT: 768). Ayrıca, krş. *muntru muntuz yäklär* “(insanları) kötülüğe sevkeden, tahrikçi şeytanlar” (ETŞ:28). Bang, öbekteki *muntuz* sıfatını, haklı olarak **mun-ut-* eyleminden getirmiştir (ETŞ:312, not 6-16). İşte bütün bu nedenlerle bu söz öbeğini *usin buntutu* okuyor ve “uykusunu kaçırarak” ya da “uykusunu saptırarak, azıtarak”, yani “uyuyamayarak” diye açıklıyorum.

20. (a)rt[uk : kırk(ı)z:]. Bu söz öbeğinin ilk sözcüğünü Thomsen *(a)r-t[uk]* biçiminde onarmış ve bunu “[De] plus” diye çevirmiştir (1916:9). Tunyukuk yazıtının Almanca çevirisinde de bu sözcük “ausser[dem]” ile karşılanmıştır (1924:165). Grønbech ise ilk sözcüğü *(a)rt[uqi]* biçiminde onarmıştır. Aalto yayınında da ilk sözcüğe “Ausserdem” anlamı verilmiştir (1958:36). Bence ilk sözcük *(a)rtuk* okunmalı ve *Kırkız* etnik adının sıfatı olarak anlaşılmalıdır. Çünkü, bunu izleyen öbek de *küçl(ü)g* sıfatı ile kurulmuş bir niteleme öbeğidir. Ayrıca, *artuk* ya da *artukı* sözcüğünün cümle bağlayıcısı olarak kullanışı için başka örnek bulunamayacağı kanısındayım.

21. (e)di yok kıuş(a)l(ı)m. Genellikle *Idl* biçiminde yazılan ilk sözcük burada *dl* biçiminde yazılmıştır. Grønbech’e göre ilk sözcük *Nl*, yani *(a)nl*’dır. Ancak, Sprengling’in kopyasında ilk harf *N* değil, artı işareti gibi yazılmış bir *d*’dir.

22.1. bulg(a)nç “karışık”, t(a)rk(ı)nç “sıkıntılı, güç durumda, huzursuz, gayrimemnun”. İlk sözcük Radloff, Orkun, Malov ve Giraud’da yanlış olarak

BULGK, yani *bulg(a)k*'tır. Grønbech ikinci sözcüğü *tarıkınç* okumuştur. Orkun'da sözcük *t(a)rk(a)nç* biçimindedir; ancak bu sözcüğün bulunduğu cümle “Oğuzlara da isyan edin” biçiminde yanlış çevirilmiştir (I:108). Sözcük, Aalto yayınında da yanlış olarak *t(a)rg(a)nç* biçimindedir. Ben Orhon Türkçesi gramerinde bu sözcüğü *tarkınç* okumuş ve “displeased” diye çevirmiştım, yani sözcüğü *ta:r* “dar, sıkışık” kökünden türeme *ta:rık*-“sıkışmak, sıkıntıda olmak” (krş. Trkm. *da:rık*- ay.) eyleminden sıfat olarak düşünmüştüm (1968:250, 286). Clauson da sözcüğü *tarkınç* okumuş ve “uneasy, unsettled, difficult” diye çevirmiştir (EDPT:540).

22.2. < **kün y(ä)mä** > **ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti.**

Yazıcı burada da *kün y(ä)mä* sözcük öbeğini yazmayı unutmuştur.

22.3. **s(a)k(ı)nt(ı)m a** Sözcük sonundaki *a*, sürpriz, şaşma, şaşıрма bildiren bir edat olmalıdır, krş. MK *ol m(ä)ni a kıldı* “O beni şaşırttı” (I:39).

23.1. [ilk kırk(ı)zk]a sü[l(ä)s](ä)r [y(e)g (ä)r]m(i)ş. İlk boşluk Thomsen tarafından doldurulmuştur. Grønbech'in [... *kırkız tap]a sü[läsär ädgü] ol* biçimindeki onarımı kabul edilemez; çünkü boşluğun sonunda *ms* harfleri vardır, *-k]a* yerine *tap]a* için de boşlukta gerekli yer yoktur.

23.2. çölgi (a)z (ä)ri bult(u)m. Thomsen ilk sözcüğü *çül(ü)g* okumuş ve “fem”, yani “uzak” diye çevirmiştir; Gabain'e göre ise bu sözcüğün anlamı “fremd”, yani “yabancı”dır. Radloff, Orkun ve Malov'ta sözcük *çölgi* okumuş ve “çöle ait, çöldeki, ovadaki” diye çevrilmiştir. Ben de gramerde böyle okuyup bütün öbeği “a man from the Az people who lived in the plain” diye çevirmiştım (1968:251, 286). Şimdi de aynı görüşteyim.

Giraud daha farklı bir okuma ve çeviri önermiştir: *çöllig iz äri bultum* “bozkırlı bir kılavuz buldum” (1961:55). Söz konusu ilk üç sözcük böyle okunabilir; ancak “kılavuz” yerine *iz äri* diye bir deyim varlığı şüphelidir. Tunyukuk yazıtında “kılavuz” anlamında ve aynı adam için kullanılan sözcük *y(e)rçi*'dir: *y(e)rçi y(e)r y(a)ñ(ı)ll(ı)p bog(u)zl(a)ntı* (26. satır). Öte yandan, 25. satırın başında *(e)ş(i)t(t)i)m* sözcüğünden sonra *(a)z y(e)r y[olı]* biçiminde bir söz öbeği vardır. Bundan, Türklerin Kırgızlara doğru sefer ederken Az'ların ülkesinden geçmek zorunda kaldıkları anlaşılıyor. Az'ların

asıl büyük kitlesi herhalde Kırgızların güneyindeki dağlık bölgede yaşıyordu. *çölgi* Az *äri* öbeğinden bir kısım Az'ın da daha güneyde, *çöl'* de, yani bozkırda yaşadığı anlaşılmaktadır.

25.1. (a)tl(a)t [t(e)d](i)m. Birinci sözcük ilk yayınlarda ve Sprengling'de *TLT*, Orkun ve Aalto'da ise *TLTN* biçimindedir. Grønbech bütün öbeğin *atılturtum* ya da *atlandurtum* biçiminde olabileceğini ileri sürmüştür. Ben ilk sözcüğün *TLTN* biçiminde yazılmış olduğunu kabul ederek bu iki sözcüğün *t(a)l (a)t(i)n* "Enter the water on horseback!", yani "dal at ile!" biçiminde okumuş ve yorumlamıştım (1968:251). Şimdi ilk sözcüğün yalnızca üç harfli olduğunu dikkate alarak bunun ancak *(a)tl(a)t* okunabileceğini düşünüyorum.

25.2. ug(u)r k(a)l(i)td(i)m "zaman kazandım". İlk araştırmacılar bu söz öbeğini farklı biçimde okumuş ve açıklamağa çalışmışlardır. Radloff: *Oguz aklatdım* (1899:13), Thomsen "liess ich es sich sammeln (?)" (1924:166), Grønbech: *ograklatdım* " (ograklat- "lade slaa lejr, arrangere mødested"), Malov *ograklatdım* (1951:62), Giraud *Oguz kalattım* (1961:55), Tekin *ogurkalatdım* "I let (the soldiers) heat their backs", Clauson *uğraklatdım* "I chose a favorable moment" (EDPT:94), vb. Bunların hiçbirisi kandırıcı görünmüyor. Clauson'un **ugraklat-* eylemi de hiçbir yerde saptanmış değildir. Ben de bağlama en uygun okuma, Clauson'un itirazına (EDPT:619) karşın, *uğurkalatdım*'dır. Çünkü, Tunyukuk Kırgızlara giderken orduyu Ak Terek ırmağından geçirmek suretiyle yolu kısaltmış, yani zaman artırmış ya da kazanmıştır. Eski Türkçe *ugur* sözcüğünün en yaygın ve belki de asıl anlamı "zaman, vakit"tir. İkinci sözcük **ka:l-* "kaldırmak, geriye bırakmak, artırmak" *ka:l-* eyleminden Eski Türkçede çok işlek olan *-t-* eki ile türetilmiş ettirgen gövdedir. Bu gövde henüz metinlerde saptanmamıştır ama bu da böyle bir ettirgen gövdenin var olmadığı anlamına gelmez.

26.1. yug(u)rça ıd(i)p. Birinci sözcüğün son harfi yazıtın yayınında bütün kopyalarında A'dır. Thomsen bunun *l* olabileceğini de düşünmüştür. Sözcüğün *yogurça* ya da *yogurçı* biçiminde okunabileceğini ileri sürmüştür (1916:82). Gabain *yogur-ça*'yı *bol-ça* gibi *-ça* ekli ulaçlar arasına katmıştır. Thomsen'e dayanarak "sobald als" diye çevirmiştir (1941: § 273).

sözcüğü ben hece yitimi (haplology) ile birincil *yogur-ur-ça biçiminden gelişmiş bir biçim saymıştım (1968:74). Bugün de aynı görüşteyim.

İkinci sözcük bütün kopyalarda *IDp*, yani *id(ı)p* biçimindedir. Yalnız Thomsen bunun yerine şüpheli olarak *tgrp*, yani *t(ä)g(ü)r(ü)p* biçimini önermiştir (1916:82). Fakat, yazıtta *yug(u)rça* ve ayırma işareti iki noktadan sonra ancak üç harflik bir yer vardır. Ayrıca, sözcük *tägürüp* olsaydı *g'* den sonraki *Ü* harfinin yazılması gerekirdi. Bence, *önr(ä)ki (ä)r yug(u)rça id(ı)p gramere* ve bağlama uygun bir cümleciktir.

26.2. ı b(a)r baş “ormanlı tepe(yi)”. Bu söz öbeğinin son harfi olan papyon kravat biçimindeki runik işaretin ses değeri konusunda farklı görüşler ile-ri sürülmüştür. Bang bunun *baş* sözcüğünü gösteren bir ideogram olduğu görüşünde idi. Ramstedt’e göre ise bu runik harf burada büyük bir olasılıkla *-lık* değerindedir. Aalto yayınında bütün söz öbeği, böylece, bir soru işareti ile *ı-b(a)r(lık?)* okunmuş ve bu bir özel yer adı sayılmıştır (1958:39). Giraud bunu herkesten farklı olarak *ı barça* biçiminde okumuştur (1961:55).

Gerçeğe en yakın okuyuş ve yorum Malov’tan gelmiştir: *ı bar baş* “bitki ile örtülü tepe” (1951:62, 67). Bence de bu öbek *ı bar baş* okunmalıdır (1968:251, 286). *I* “orman” ve *b(a)r* sözcüklerinden oluşan *ı b(a)r* öbeği *baş* “doruk, tepe” sözcüğünün belirticisi durumundadır ve gramere uygundur (krş. Kül Tigin D 29’daki *kutum bar üçün, ülügüm bar üçün*, BK D 23’teki *kutum ülügüm bar üçün*, vb.). Bu yorum bağlama da uygundur. Çünkü Tun-yukuk’un askerleri tepeye *ıgaç tutunu*, yani “ağaçlara tutunarak” tırmanmışlardır. Demek ki aşılın dağ ormanla kaplı bir dağdır.

Stilize edilmiş papyon kravat biçimindeki işaret Yenisey yazıtlarında geçer ve geçtiği yerlerde bu işaret *baş* olarak okunabilir: *(ä)r (a)tım y(a)ş(ı)k baş b(ä)n* “Erkeklik adım: Yaşık Baş’ım” (Uyug-arhan 5), *(ä)r (a)t(ı)m (a)k baş (a)tuk* “Erkeklik adım Ak Baş Atık” (Tuva I, ön 2).

26.3. tug (ä)birü. İlk sözcük *tu-* “kapamak, tıkmak, engel olmak” eyleminden *-g* ile türetilmiş bir addır. Clauson’un bunu ve *tu-* eylemini, *tod-* ve *tol-* ile köktaş sayarak /o/ ile yazması yanlıştır (EDPT:463, 434). Çünkü bu eylemin *-n-* ekli edilgen gövdesi Türk dillerinde *tun-*, *dun-* biçimlerinde yaşamaktadır: Tuv. *dun-* “tikanmak”, Hak. *tun-* “sağır olmak, (kulağı) tikanmak”, vb. Radloff’un, Orkun’un *birü*, Giraud’nun *berü* okuduğu ikinci

sözcük de Malov'un ve Aalto'nun okudukları gibi (1951:62) *(ä)birü*, yani *äbir-ü* okunmalı ve “dolanarak” diye anlaşılmalıdır.

27.1. (a)nı sub[ka] b(a)r[d(i)m(i)z]. Thomsen bu cümleyi *anı sub[ug] b[a-ra]lın* biçiminde onarmıştır (1916:87). Ancak, Radloff yayınında ikinci sözcük *subka*'dır; Aalto yayınında da *sub*'dan sonraki harf *K* olarak seçilebilmektedir. Ayrıca, *bar-* eylemi nesne durumunu değil, verme ya da yönelme durumunu yönetir. Bundan başka, kağanın “Anı suyuna varalım” sözünden sonra *ol sub kudı bardımız* “O su boyunca gittik” cümlesine geçmek güçtür; çünkü o su boyunca gidebilmek için önce o suya varmak gerekir.

27.2. (a)s(ı)ng(a)lı. Radloff bu sözcüğü *aşıngalı* okumuş ve “tırmanmak için” diye çevirmiştir (1899:14, 15). Thomsen aynı sözcüğü *sanagalı* okumuş ve “Pour denombra (les hommes)”, yani “(adamları) saymak için” diye çevirmiştir (1916:87). Thomsen, 1924'teki çevirisinde de değişiklik yapmamıştır (1924:166). Malov da Thomsen'i izlemiştir (1951:62). Aalto sözcüğü ilk kez *(a)s(ı)ng(a)lı* okumuş fakat “Um abzukochen”, yani “yemek pişirmek için” diye çevirmiştir (1958:39). Ancak “yemek pişirmek” anlamına böyle bir eylem yoktur. Ben bu sözcüğü *aşangalı* okumuş ve “in order to be fed”, yani “yemek yedirilmek için” diye çevirmiştik (1968:251, 287). Clauson, Aalto'nun çevirisini doğru bulmuş, ancak sözcüğün *aşangalı* okunması gerektiğini belirtmiştir (EDPT:248).

Şimdi, ilk çevirimden 24 yıl sonra bu sözcüğü *(a)s(ı)ng(a)lı* okuyor ve “tırmanmak için” diye çeviriyorum. ET *asın-* eylemi “üzerine bir şey asmak” anlamlarında Uygurcada saptanmıştır. Ancak eylem dönüşlü olduğundan “kendini yükseltmek” yani “tırmanmak” anlamına da gelebilir. Nitekim bu eylem Yakutçada “tırmanmak anlamında yaşamaktadır: *ıtın-* “tırmanmak”, *xayağatıtın-* “dağa tırmanmak”, vb. Yakutça *ıtın-* eylemi, kurallı /a/ > /ı/ ve -s- > -t- değişimleri ile, daha eski ve birincil **asın-* eyleminden gelir.

28. [usı]n (?) sūŋ(ü)g(ü)n (a)çd(i)m(i)z. Satırın başındaki boşluk yayınlarda şöyledir: Radloff . . U (1899:14, 15), Aalto . . . NU (1958:40, 41). Sprengling'de satır ikinci sözcükle başlamaktadır.

Thomsen ilk sözcük için hiçbir öneride bulunamamış, ancak tüm cümleyi “Wir... öffneden (uns den Weg ?) mit den Lanzen” diye çevirmiştir

(1924:166). “Kırgızları uykuda bastırdık” anlamındaki cümleden sonra “Kendimize mızraklarla yol açtık” gibi bir cümle olayların sırasına ve dolayısıyla de bağlama aykırı olur.

Ben satır başında üç harflik bir boşluk olduğu ve *U* sanılan harfin de *N* olabileceği düşüncesiyle bu boşluğu şüpheli olarak [*usı*]*n* yani *u-sı-n* “uykusunu” biçiminde doldurmuştum (1968:251). Gerçekten de, *Kırkızığ uka basdımız* “Kırgızları uykuda bastırdık” cümlesinden sonra bağlama en uygun cümle *usın süñügün açdımız* “Uykularını mızraklarımızla açtık” cümlesi olabildi. Şimdi de aynı görüşteyim.

31. in(ä)l k(a)g(a)n. Bu söz öbeğindeki ilk sözcüğü Radloff yanlış olarak *inim* okumuştur (1899: 17). Thomsen son harfin ince *l* (*l*²) olduğunu dikkate alarak sözcüğün *İnil* ya da *İnäl* okunması gerektiğini ileri sürmüş ve *İnil/İnäl kağan* adını Çin kaynaklarında Kapgan kağanın oğlunun ünvanı olarak geçen *İ-nieh ko-han* ile birleştirmiştir (1916: 97-98) Thomsen’in bu okuyuşu daha sonraki araştırmacılarca genellikle kabul edilmiştir (Orkun, Malov, Giraud, Tekin *İnäl*, Aalto *İnil*).

Son yıllarda *in(ä)l k(a)g(a)n* ünvan öbeğinin *İni İl Kagan* “Kleiner Reichs-Kagan” biçiminde okunması ve yorumlanması gerektiği ileri sürülmüştür (Sertkaya 1982: 22). Çin kaynaklarında *İ-nie ko-han* biçiminde yazılan adın Çinceye “küçük kağan” olarak çevrildiğine ve Türkçe *ini* sözcüğünün “küçük” anlamında bir sözcük olması gerektiği kanısına dayanan bu görüş şu nedenlerle kabul edilemez: *İn* harf dizisi *ini il* biçiminde okunamaz; böyle okunabilmesi için *ini* sözcüğünün son ünlüsünün yazılması gerekirdi. Ayrıca, Çin kaynaklarındaki yazı çevrimi *İ-nie* olan sözcüğün mutlak “küçük” anlamında bir sözcük olması ya da böyle bir sözcüğü içermesi de gerekmez. Doerfer’in haklı olarak belirtmiş olduğu gibi, *İnäl* sözcüğü burada “tahtın varisi, veliaht” anlamında bir sıfat olmalıdır. İslam kaynaklarında geçen *inäl/yinäl tegin* “veliaht prens” ve *inäl yabgu* “veliaht yabgu” ünvanları da bu görüşü destekler (Dorfer TMEN IV: 196-199).

32. kōörü k(ä)lür. Bu söz öbeğini Orhon Türkçesi gramerinde *kür ökülür* diye okunmuş ve “a trick can be planned”, yani “(bir) hile düşünülür” diye çevirmiştik (1968:251, 287). Şimdi, *ökül- “düşünmek, planlamak” diye bir eylem hiçbir yerde olmadığından bu öbeği *kör-ü kül-ür*, yani “göz göre gelir”,

“görülerek gelir” diye açıklamanın doğru olacağı kanısındayım.

33. **k(a)nt(a) y(a)n** “Han’dan taraf, Han tarafından, Han’dan”. *KNTY* biçiminde yazılmış olan bu iki sözcük ilk araştırmacılarca *kantayin*, *kandayin* biçimlerinde tek sözcük gibi okunmuştur. Ben gramerde bunu *kanta ya* biçiminde iki sözcük olarak okumuş ve “from the Khan” diye çevirmiştim (1968:251, 287). Şimdi de aynı görüşteyim. Açıklama için 11. nota bakınız.

33-34. **s(a)b(ı)g y(a)na/ k(ä)l<ür>ti**. Son sözcük yazıtta *kltl*, *yani k(ä)lti*, biçimindedir. Bu doğruysa, ilk sözcüğün niçin nesne durumunda olduğunu anlamak zordur; çünkü *yan-* eylemi geçişsizdir. Bu durum ancak şöyle açıklanabilir: *y(a)na* ile satırı tamamlayan yazıcı 34. satıra geçerken *k(ä)lürti* yazacağı yerde, yanlışlıkla, *k(ä)lti* yazmıştır.

34.1. **bög(ü) k(a)g(a)n**. Yazıcı ilk sözcüğün son ünlüsünü yazmayı unutmuştur. Nitekim 50. satırda da aynı adı, ilk hecesindeki ünlüyü yazmayı unuttarak, *b(ö)gü* biçiminde yazmıştır.

34.2. **(a)nça yıdm(i)ş**. Radloff ikinci sözcüğü *ayır-* eylemi sanarak *ayıdımış* (1899:17), Grønbech ise *ay idmiş* okumuştur. Aslında bu eylem *ıd-* “göndermek” eyleminden başka bir şey olamaz: *ança* ile *ıdımış* arasındaki *ıdış* boşluk (*external hiatus*) /y/ ile doldurulmuştur (Tekin 1968:101).

34.3. **üz ol**. Radloff, Thomsen ve onların ardından Orkun, Malov ve Aalto ilk sözcüğü *öz* okumuşlardır. Thomsen bu sözcüğü “selbstherrlich”, *yani* “başına buyruk”, Aalto ise “eigen(mächtig?)”, *yani* “keyfi hareket eden” diye çevirmiştir. Belli ki bu araştırmacılar bu sözcüğü *öz* “kendi, nefis” sözcüğü ile bir ve aynı saymışlardır. Oysa bu *Üz* Uygurca metinlerde sık sık geçen *üz* *ba* “kin, nefret” ikilemesinin birinci ögesi olabileceği gibi MK’da “sağır” anlamıyla kaydedilmiş olan *üz* sözcüğü ile de bir ve aynı olabilir. *üz buz biğ* “nefret duygusu”, *öpka üz buz köñül* “öfke ve nefret duygusu”, MK *üz tiğ* “sağır adam”, vb. MK’daki örnek dikkate alınırsa Tunyukuk’ta geçen *üz* bununla bir ve aynı, *yani* “sağır, başkalarını dinlemeyen, başkalarının sözlerine kulak asmayan, başına buyruk” anlamında bir sıfat olduğu söylenebilir.

35. (a)k(ı)td(ı)m(ı)z. Radloff'tan başlayarak bu sözcük *kattımız* okunmuş ve yanlış yorumlanmıştır. Grønbech ve Gabain bunu ilk kez doğru olarak *akutımız* biçiminde okumuşlarsa da bu sözcüğün “akın ettirdik” anlamında olduğunu fark edememişlerdir. Oysa, aynı eylem Kül Tigin K 9'da geçmektedir: *kül t(e)g(i)n(ä)b(i)g b(a)şl(a)yu (a)kud(ı)m(ı)z* “Prens Kül’ü karargah’ın başında bırakıp akın ettik”. MK I 212’deki *bäg akınçı akuttı* “Bey (düşmana karşı) akıncı gönderdi” örneği bu eylemin varlığı ve anlamı konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır.

37. (a)rıg ubuti y(e)g. Radloff cümleyi “die Bescheidenheit des Reinen ist gut”, yani “Saf insanın tevazuu iyidir” (1899:18-19), Thomsen “für den Reinen ist Bescheidenheit das Beste”, yani “saflar için tevazu en iyisidir” (1024:168), Gabain de “Reinheit ist besser als ihre Beschämung”, yani “Saflik utançtan iyidir” diye çevirmiştir. Aalto ise aynı cümleyi “Dem Reinen ist Scham besser”, yani “Saflar için utanma daha iyidir” biçiminde anlamıştır (1958:43). Ben Orhon Türkçesi gramerinde cümleyi *(a)rıgu b(a)tı y(e)g* okumuş ve “To become tired is, of course, better”, yani “Yorulmak şüphesiz ki daha iyidir” diye çevirmiştım (1968:252, 288). Clauson *arıg uvutu yeg* biçiminde okuduğu cümleyi “modesty becomes the pure man” anlamında bir atasözü saymıştır (EDPT:213).

Ben de şimdi klasik okuyuşa dönüyor, fakat cümleyi “Temizin (yani, savaşıp yenilmemiş insanın) utancı (savaşıp yenileninkinden) daha iyidir” diye çeviriyorum.

38. k(ä)lm(i)şi (a)lp tidi, tuym(a)dı. Radloff *kälmişi alp* cümlesini “die von ihnen gekommenen sind tapfer”, yani “Onlardan gelenler yigittirler” (1899:19), Thomsen “die (Feinde), die hierher vorgerückt sind, sind tapfer, hat man gesagt”, yani “buraya gelen (düşmanlar) yigittirler, dedi” biçiminde çevirmiştir (1924:168). Gabain de aynı cümleyi şöyle anlamıştır: “die (auf diesen beschriebenen Weg) hergekommenen sind Tapfer”, yani “(bu tasvir edilen yoldan) gelenler cesurdurlar”. Aalto ise bu cümleyi *tidi* ile birlikte “Das Kommen war schwierig, sagte (man)”, yani “Geliş zor idi, dedi” diye çevirmiştir (1958:43). Ben bu cümleyi “Those who have come (with us) said: “It was difficult (to go forward)” diye çevirmiştım (1968:288). Clauson da *tidi* sözcüğünü *tidim* biçimine sokarak cümleyi “it was hard to come, I said”

diye çevirmiştir.

Şimdi ben de, Clauson gibi, *kālmiş* sözcüğünün burada eyleyici adı ~~öğesi~~ de eylem adı olarak kullanıldığını kabul ediyor ve bu iki cümleyi ~~şöyle~~ anlıyorum: “(İçinizden birçoğu) geliş zor (oldu) dediler, (fakat onlar ~~bile bu~~ zorluğu pek) duymadılar”. Hemen ardından gelen *t(ä)ñri um(a)y ıduk ytear sub b(a)sa b(e)rti (ä)r(i)nç* “Tanrı Umay ve kutsal Yer-Su (ruhları ~~bize~~) yardım ettiler, şüphesiz” cümlesinin bu çeviriyi doğruladığı kanısındayım.

41. t(a)rduş ş(a)dra udi. Bu söz öbeğini Radloff *tarduş şad ara badı* diye okumuş ve “Tardusch Schad nahın Theil am Kampfe” yani “Tarduş Şad savaşa katıldı” biçiminde çevirmiştir (1899:20). Bu okuma ve yorum Orkun, Malov ve Giraud tarafından da kabul edilmiştir. Ancak son sözcüğün ilk ~~harf~~ *B* değil, *U*’dur. Grønbech öbeği *tarduş şadra udup* okumuştur. Fakat ~~son~~ harf *p* değil *l*’dir. Bu nedenle Aalto öbeği *tarduş şadra udi* biçiminde okumuş ve Aalto “Dem Tarduş-Şad folgend” diye çevirmiştir (1958:44). Ben ~~te~~ okuyuş ve yorumu kabul etmiştim (1968:252, 288). Bugün de aynı görüşteyim.

43. it(i)p yig(i)p. Son harf Aalto yayınında *A*’dır. Thomsen bu harfin *p* olduğu kanısındadır. Öbek gerçekte *it(i)p yığa* da olabilir; ne var ki böyle ~~de~~ olsa bu cümlemin yüklemi yoktur; çünkü bundan sonra hemen *(a)zça bod(u)z t(ä)zm(i)ş (ä)rti* cümlesi gelmektedir.

44.1. (a)nı (ä)rt(di)m(i)z “onları geçtik”. Radloff ikinci sözcüğü *irtimiz* okumuş ve cümleyi “wir... verfolgten sie” diye çevirmiştir (1899:21). Bu okuyuş daha sonraki yayınlarda genellikle *ärtimiz* diye düzeltilmiş ise ~~de~~ cümle “Onları takip ettik” diye anlaşılmıştır. Yalnız Orkun ilk sözcüğü özel *ad* *Anı* sanarak *(a)nı (e)rt(i)m(i)z* cümlesini “Anıya erdik” diye çevirmiştir (I:114). Bu çeviri kabul edilemez, çünkü bir kez Anı ırmağı çok ~~uzakta~~ kalmıştır. Ayrıca, *er-* “erişmek, varmak” eylemi 45. satırdaki *t(ä)m(i)r kta-p(ı)gka irt(i)m(i)z* cümlesinden de anlaşılacağı gibi, adların verme (datif) ~~da-~~ rımını yönetir. Bence bu cümlemin yüklemi *(ä)rt-* “geçmek” eylemidir. ~~Tun-~~ yukuk batıya doğru önce On Ok ordusunu göndermiş, daha sonra da ~~kend~~ ordusunu yola çıkarmış ve yolda onlara yetişerek önlerine geçmiştir.

44.2. **y(ä)nçü üg(ü)z.** Thomsen'e göre Jaxartes (= Sır Derya) ırmağıdır.

44.3. **t(ä)nsi oğlu (a)yt(ı)gma b(ä)ŋl(i)g (ä)k t(a)g** Bu söz öbeğindeki *t(ä)nsi* “göğün/tanrının oğlu” anlamındaki *r'ien-tzŭ* birleşigidir. Irk Bitig'te de *t(ä)nsi* olarak geçer. Eski Türklerin bu Çince sözcüğün anlamını “tanrı” sandıkları buna ayrıca *oğlu* “oğlu” sözcüğünü eklemelerinden anlaşılıyor. Üçüncü sözcük hemen bütün yayınlarda *y(a)t(ı)gma* okunmuş ve buraya kadar olan öbek özel ad sanılmıştır. Yalnız Ramstedt bu öbeği *tänsi ogli yatıgma tag biçiminde* okuyup “der Berg an (unter) dem Tinsi's Sohn liegt”, yani “(altında) Tänsi oğlunun yattığı dağ” diye çevirmiştir (JSFOu 55, 2, 1955. s. 59, dipnot 1). Bu öbekteki *YTGmA* sözcüğünü *aytıgma* biçiminde ilk kez doğru okuyan Grønbech olmuştur. Ben de bu okuyuşu kabul ederek sözcüğü *(a)yt(ı)gma* okumuş ve “called”, yani “denilen” diye çevirmiştım (1968:252, 288).

Dördüncü ve beşinci sözcükleri Radloff tek sözcük olarak *b(ä)ŋlig(ä)k* okumuş fakat buna bir anlam verememiştir (1899:21). Ben *bŋlgTGG* harf dizisini *b(ä)ŋl(i)g (ä)k t(a)g(ı)g* okuyarak “the sacred Äk-Tay which is (also) called ‘Son of Heaven’” diye çevirmiştım (1968:252, 289). Bugün *b(ä)ŋl(i)g* sözcüğünü “benli, doruğunda (ak) ben, (yani kar) bulunan” diye anlamının daha uygun olacağı kanısındayım. Bütün cümle bence yukarıdaki gibi okunmalı ve “Tanrı oğlu denilen (doruğu ak) benli Ek dağ” olarak anlaşılmalıdır.

Yazıtta *t(ä)nsi oğlu* adıyla geçen dağlar bence “Tien Shan” ya da Tanrı dağlarıdır. Bu dağların Türkçe adının *Äk-tag* olduğunu da bu cümleden öğreniyoruz. Batı Türklerinin hakani Bizans elçisi Zemarkhos'u 569'da Ek-Dağ'daki otağında kabul etmişti.

44.4. **(ä)rtü** “geçerek”. Radloff da doğru olarak *ärt-ü* “passirend” (1899:21. Malov'ta yok. Giraud bu sözcüğü *ertü(rtim)* biçiminde tamamlamış (?) ve “je fis arriver (l'armée)”, yani “(orduyu) erıştirdim” diye çevirmiştir (1961:57, 63). Bu çeviri kabul edilemez; çünkü *ertür-* “erıştirmek” eylemi adların nesne durumunu değil varma durumunu yönetir. Satır sonundaki sözcük şüphesiz ki *ärt-* “geçmek” eyleminin -ü ekli ulaç biçimidir. Eski Türkçede dağları geçmeyi belirtmek için *a:s-* yanında *ärt-* eyleminin de kullanıldığını buradan öğreniyoruz.

45.1. irt(i)m(i)z “vardık”. Bu yüklemi Radloff “wir ... verfolgten sie”, yani “onları takip ettik, kovaladık” diye çevirmiş (1899:21) ve bu çeviri Giraud’ya kadar bütün araştırmacılarca kabul edilmiştir. İlk kez Giraud buradaki eylemin *er-* “ermek, erişmek, varmak” olduğunu anlamış ve cümleyi “Nous arrivames a la Porte de Fer” diye doğru çevirmiştir (1961:63).

45.2. in(ä)l k(a)g(a)nka : [(a)n̄ç(ı)p m(a)n̄çud s(a)ka] . Bu satırda ilk iki sözcükten sonraki boşluk Aalto yayınında şüpheli olarak *n̄yp m̄nçUD SKA* harf dizisi ile doldurulmuştur. Bu yayında ilk iki harf (ä)n̄y(i)p okunmuş ve bu sözcük Uygurca metinlerde geçen *iy-* “takip etmek, izlemek” eylemi ile birleştirilmek istenmiştir (1958:59). Bence yayımcıların *n̄y* sandıkları ilk harf *n̄ç* de olabilir. Bu durumda bu iki harf (a)n̄ç(ı)p okunabilir ve “öylece” diye anlaşılabilir.

46.1. (a)n̄ta b(ä)rüki “onun berisindeki”. İkinci sözcüğün ilk harfi ilk araştırmacılarca ince y sanılmış ve bu sözcük bir anlam verilemeden *y(ä)rüki* okunmuştur (Radloff, Malov, Aalto vb.). Bu ilk harfin ince *b* ve sözcüğün de *b(ä)rüki* olması gerektiğini ilk kez Grønbech tahmin etmiştir. Tekin 1968’de de bu okuyuş kabul edilmiştir.

46.2. (a)şok b(a)şl(ı)g sogd(a)k bod(u)n. Ramstedt ilk sözcüğün *Aşoka* adında bir Soğd hükümdarı olabileceğini ileri sürmüştür. Hotan-Saka literatüründe kişi adı olarak *Aśśauka* sözcüğü bulunmaktadır. Toharcada da *aşok śām* “Asoka ağacı” diye bir ağaç adı vardır. Türkçe kişi adları arasında da “miğfer” anlamında *Aşuk* sözcüğü vardır (Aalto 1958:59-60). Ancak bütün bunlar 46. satırdaki *Aşok*’u açıklamağa yeter görünmüyor.

46.2. k̄oop k(ä)lti yū̄k(ü)nti [ö]gti. Radloff’a göre ikinci sözcükten sonrası şöyledir: *ol k̄üüntä t(ä)gti* (1899:20-21). Malov bu okuyuşu olduğu gibi kabul etmiş ve *ol k̄üntä t̄ägi...* ile cümle başlatmıştır (1951:64). Giraud da (1961:57) aynı okuyuşu benimsemiş ve yeni cümleyi *t̄ägi* ile başlatmıştır! Bunların hiçbirisi kabul edilemez. Üçüncü sözcük *yū̄k(ü)nti* ilk kez Aalto yayınında böyle, yani doğru okunmuştur (1958:45).

Üçüncü sözcüğün doğru okunduğu Aalto yayınında Radloff’un *t(ä)gti* okuduğu son sözcük *s(ö)gti* okunmuş, fakat anlamsız bırakılmıştır. Rad-

loff'un ince *t*, Aalto'nun da ince *s* gibi gördüğü harf gerçekte *Ü* olabilir. Bu durumda bu sözcüğü *ögti* "öğdü" okuyabiliriz. Bu bağlama da uygun olur: .. *kop kälti, yükünti, ögti*.

47.1. Satır başındaki *t(ä)nsi oğlu* bir fazlalıktır. Yazıcı bir önceki satırı bu sözcüklerle bitirdiğini unutmuş ve 47. satırın başında bu iki sözcüğü yinelemiştir.

48.2. *İğiz kood(u)z*. İlk araştırmacılarca genellikle *kız kuduz* biçiminde okunan ve "kızlar ve kadınlar" diye çevrilen bu ikilemenin *kız* "pahalı, değerli" sıfatı ile "yaban öküzü" anlamındaki *koduz*'dan oluşan bir niteleme öbeği olduğu ileri sürülmüştür (Sertkaya, *Turcica* XI, 180-186). Bu görüş şu nedenlerle kabul edilemez: 1. "Yaban öküzü, yak" anlamındaki sözcük her yerde /t/ iledir; Tunyukuk'taki sözcük ise /d/ iledir; 2. *kız koduz* ikilemesi Şine-Usu yazıtında da yenilen düşmandan gasp edilen değerli şeyler arasında anılmaktadır: *yulkısın barımın kızın koduzın kälürtüm* "Hayvanlarını ve mallarını, kızlarını ve kadınlarını (alıp) getirdim" (Şine-Usu D 3).

48.3. *(ä)gri t(ä)bi*. Bu söz öbeği Radloff ve Thomsen tarafından çözülememiştir. Malov bunu *ägrüäbi* diye doğru okumuşsa da çevirisiz bırakmıştır (1951:64). Bu söz öbeğini ilk kez doğru okuyan ve anlayan Giraud olmuştur: *ägri äbi* "des chameaux bossus", yani "hörgüçlü deve" (1961:57, 64).

48.2. *bilg(ä)sin üç(ü)n*. İlk araştırmacılarca *bil(i)g (ä)sin üç((ü)n* biçiminde yanlış okunan bu söz öbeği de ilk kez Giraud tarafından *bilg(ä)sin üç(ü)n* biçiminde doğru okunmuş ve anlaşılmıştır (1961:57, 64).

52.1 *kız(ı)l k(a)n(ı)m tök(ü)ti k(a)ra t(ä)r(i)m yüg(ü)rti*. "Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi akıtarak..." Çok çalışmayı ifade eden ve anlamı genellikle anlaşılan bu deyim ilk araştırmacılarca doğru okunamamıştır. Orkun'da *kız(ı)l k(a)n(ı)m tük(e)ti k(a)ra t(e)r(i)m y(ü)g(ü)rti* (I:116), Malov'ta *kızıl kanım tökti (tökäti?)*, *kara tärim yügürti* (1951:64), Aalto'da *kız(ı)l k(a)n(ı)m tökti k(a)ra t(ä)r(i)m yüg(ü)rü* (1958:47), Giraud'da *kızıl kanım tükäti kara tärim yegirti* (1961:57).

Ben bu deymi şöyle okumuş ve çevirmiştim: *kızıl kanım töküti kara tärim*

yögürti... “letting my red blood pour and making my black sweat flow...” (1968:252. 289). Şimdi *yögürti* sözcüğünü *yügürti* olarak düzeltiyorum. Deyimin birinci kısmının ulacı *tükät-i* “tüketerek” diye açıklanabilirse de bu gibi kalıplaşmış deyimlerdeki koşutluk bunun *töküt-i* “döktürerek, akıtarak” diye okunup anlaşılmasını gerektirir: ... *töküt-i*, ... *yügürt-i*.

52.2. (i)ş(i)g küüç(ü)g b(e)rt(i)m ök. *iş* sözcüğünün ünlüsü yazılmıyordu. Ancak, Tunyukuk yazıtında önses /i/ ünlüsünün yazılmadığı başka örnekler de yok değildir, örneğin *öz (i)şi* (13). Orhon Türkçesinde sık sık geçen ve bütün araştırmacılarca *işig küçüg ber-* “hizmet etmek” olarak anlaşılan bu deyim *işig küçüg äbir-* “iş çevirmek, devlet çarkını döndürmek, tedvir etmek, yönetmek” biçiminde okunması ve anlaşılması gerektiği ileri sürülmüştür (Tezcan 1975-1976:180). Bu görüşün şu nedenlerle kabul edilemeyeceği kanısındayım:

1. Orhon yazıtlarında bu deyim daha çok Türklerin Çin’e bağımlı oldukları dönemde elli yıl boyunca Çin impatorluğuna “hizmet etmiş” olduklarını ifade etmek için kullanılmıştır: *älig yıl işig küçüg birmiş* (KT D 8), *nä kaganka işig küçüg birür män* (KT D 9), *buñça işig küçüg birtükgärü sakınmatı* (KT D 10), vb. Türkler Çin’e bağımlı iken Çinlilerin Türklerle “devlet işlerini tedvir ettirmeleri” düşünülemez; bu süre içinde Türkler ancak Çinlilere “hizmet etmişler”dir.

2. İlk kez Malov tarafından yayımlanan ve Pintung adlı bir Uygur kölenin Çinli efendisini şikayet eden dilekçesinde aynı anlamda *iş küç kıl-* deyimini geçmektedir: *män küçüm yetmişinçe iş küç kılıp tapıup yazmuşım yok* “I have fulfilled my duties to the best of my ability and been faithful enough to make no mistakes” (Ben gücüm yettiğince çalışıp hizmet ettim ve (hiç) hata yapmadım) (Juten Oda 1992:38, 40)

53.1. (a)rkuy k(a)rgug olg(u)rtd(u)m ok. İkinci sözcüğün *karagug* biçiminde okunması (Malov, Aalto) doğru değildir; çünkü bu sözcük, ilk kez Orkun’un belirtmiş olduğu gibi (I: 124), MK’da *kargu* ve *karguy* biçimlerinde geçmektedir: *kargu* “dağ doruklarında düşmanın gelişini haber vermek için ateş yakılan gözetleme kulesi”, *karguy* ay. (III:241).

Birinci sözcük başka yerde geçmiyor. Bu sözcük baştan beri özel ad sayılmak istenmiştir. Malov *karagu*’yu “muhafız” anlamında bir sözcük, bunu

da bir özel ad saymıştır (1951:69). Aalto'da her iki sözcük özel ad sayılmıştır (1958:46). Kargu sözcüğü “gözetleme kulesi” olduğuna göre *arkuy* özel ad olamaz, çünkü gözetleme kulelerinin yalnız bir yerde diktirilmesi düşünülemez. Bu, büyük bir olasılıkla, *kargu* ile eşanlamlı bir sözcüktür.

Üçüncü sözcük genellikle *ulgartdum* okunmuş ve “büyülttüm, çoğalttım” olarak anlaşılmıştır. Ben de klasik okuyuşu kabul ederek bunu *ulgartdum* okumuş ve cümleyi “I have made the fortifications and watchtowers great”, yani “Müstahkem mevkileri ve gözetleme kulelerini büyülttüm” diye çevirmiştir (1968:289). İlk kez Clauson **ulgart-* eyleminin yapı bakımından imkansız olduğunu ileri sürerek bu sözcüğü *olgurtdum* okumuş ve “I established”, yani “diktirttim” diye çevirmiştir (EDPT:139). Gerçekten de **ulgart-* eylemi şimdiye kadar hiçbir yerde saptanmamıştır. Öte yandan *olgurt-* eylemi “oturtmak” anlamında Uygurca metinlerde geçer. Bu eylem burada iğretileme ile “diktirtmek” anlamında kullanılmış olmalıdır. Ayrıca, burada “gözetleme kuleleri”nden söz edildiğine göre bunların “diktirilmesi” insana daha mantıklı ve doğal gelmektedir.

53.2. y(a)n(ı)gma y(a)gıg k(ä)lür[ü]r (ä)rt(i)m. İlk sözcük Radloff'ta *BSNGmA* = *basınıgma* biçimindedir. Bu okuyuş Orkun ve Malov tarafından sürdürülmüştür. Sprengling ve Aalto'da ise bu sözcük açıkça *YNGmA* biçimindedir. Bu harf dizisi doğal olarak *yanıgma* okunmuş ve cümle “Dönen (yani kaçmak isteyen) düşmanları (geri) getirdim” diye anlaşılmıştır. Ben de bu cümleyi böyle okumuş ve “I used to force withdrawing enemies to come (on us)”, yani “Çekilen düşmanları üzerimize gelmeleri için zorlardım” diye çevirmiştir (1968:289).

Üçüncü ve dördüncü sözcük Radloff, Orkun, Malov, Giraud ve Tekin'de *kälürir (ä)rt(i)m* biçiminde, Aalto'da ise *k(ä)lü bil(i)rt(i)m* biçimindedir. Aalto'daki biçim gramere aykırıdır. İlk sözcük Sprengling'de şüpheli olarak *klÜrIr* biçiminde yazılmıştır. Son hece ünlüsü *Ü*'nün ona pek benzeyen *I* harfi sanıldığı anlaşıyor.

54. tüg(ü)nl(ü)g. Genellikle *tög(ü)nl(ü)g* okunmuş ve “damgalı” yani “(yabancı) damgalı” olarak anlaşılmış olan bu sözcüğün *tüg(ü)nl(ü)g* okunması ve “(kuyruğu) düğümlü” olarak yorumlanması gerektiği Erdal tarafından ileri sürülmüştür (1991: 308). Sefere çıkıldığında atların daha rahat koşmaları için

kuyruklarının düğümlendiği düşünülürse bu önerinin yerinde olduğu anlaşılır.

57. bünt(ä)gi “böylesi, bunun gibisi”. 1963’e kadar bütün araştırmacılarca yanlış anlaşılmış olan bu sözcüğün gerileyici ünlü benzeşmesi ve ünlü düşmesi ile (krş. *antäg* “öyle” < *anı täg*) daha eski ve birincil **bunu t(ä)g-i* öbeğinden geldiği yolundaki açıklama için bk. T. Tekin, “On Kök Turkic *büntägi*”, *CAJ* VIII, No. 3 (1963), 196-198.

SÖZLÜK

a ünlem

sakıntım a 22

aç- açmak

a.-dımız 28

([usun] süñügün a.)

adrıl- ayrılmak

a.-tı 2

acı ipekli kumaş

kız koduz ağrı tãbi a. 48

agtur- turmandırınmak

a.-tum 25

Ak Termel ırmağın adı

[ak] t(ä)rm(ä)l 25

akıt- akın etmek/ettirmek

a.-dımız 35

al- almak

a.-ı olur- 32

(tılığ sabıg a.-ı olur-)

alkın- tükenmek, mahvolmak, yok olmak

a.-tı 3

(öl- a.- yok bol-)

alp yiğit, cesur, zor

kagani a. ärmiş 10, 21, 29

kälmiş a. tidi 38

topulguluk a. ärmiş 13

üzgünlük a. ärmiş 14

a.-in 49

(bilgäsin üçün a.-in üçün)

altı altı

[a. biñ] 16

altın altın

sarıg a. 48

Altun Yış yer adı (Altay dağları)

a. y. üzä 20

a. y.-da 31, 32

a. y.-ıg 35, 37

ançıp öylece

[a] 45

ança öyle(ce), şöyle(ce)

sab a. idmiş 9

a. olurur ärkli 8

a. ögläşmiş 20

a. temiş 21

a. öüntüm 12, 14

a. sakıntım 6

a. temiş ärinç 2

a. yudmuş 34

bän a. ter män 37

anı onu

a. ärttimiz 44

a. yoglatayın 31

Anı ırmağın adı

a. birlä 24

a. su[bug] 27

anın onun ile

a. barmuş 24

anta ondan; orada, o zaman (51?)

a. [b]ärüki 46

a. kisre 6

a. ärür 21

a. sakıntım a! 22

a. ötrü 12, 16

a. ayguç[si] ... ben ök ärtim 49

a. ölürti 42

a. yanturtumuz 45

antag öyle, şöyle (bk. antäg)

sabi a. 9, 36

antäg öyle, şöyle (bk. antag)

sabi a. 29

añar ona

a. ayıp 24

aṇaru ona doğru

a. sülāmāsār 20

anyig kötü, fena

bilgä tunyukuk a. ol 34

Apa Tarkan büyük tarkan, başku-
mandan

a. t.-garu 34

ara arasına, içine

türük bodun a. 54

arig temiz, saf

a. uburi 37

arkuy müstahkem mevki (?)

a. kargug olgurt - 53

artuk fazla, sayıca çok

a. ärti 40

art{uk kırkız} 20

asın- tırmanmak

a.-galı 27

aş aş, yemek, yiyecek

biz a. <t>äg ärtimiz 8

aş- aşmak

a.-a kältimiz 37

a.-dımız 26

a.-dım<ız> 35

(-ıg a.- 35)

Aş ok kişi adı (Sogdların lideri
Aşoka ?)

a. başlıg sogdak bodun 46

at at

a. orukı 24

a. üzä bintüre 25

a. yetä... agturtum 25

a.-ıg 27, 54

atlat- ata bindirmek, atlandırmak

a. tedim 25

atlıg atlı, süvari

bir a. 24

eki ülügi a. ärti 4

ay- söylemek, sözcülük etmek, be-
yan etmek

a.! 32

a.-ayın 32

a.-dı 31

a.-gıl! 5

ayguç sözcü, kağanın sözcüsü

a.-si 10, 29

a.-[si] 49

[ayg]uçısı 21

ayigma sözcü

a.-si 5

ayt- söylemek

a.-ıp 24

aytigma denen, denilen

tänsi ogli a. bänlig äk tag 44

tinsi ogli a. tagka 47

az az

a. teyin nä basınalım 39

a.-ça bodun 43

a.-kınya türk [bodun] 9

Az etnik ad

çölgi a. äri 23

a. yiry[olı] 24

ba- bağlamak

b.-yur ärtimiz 27

baga Tarkan unvanını niteleyen bir
sıfat

b. tarkan 6

balık şehir

üç otuz b. 19

b.-ka 18, 19

(şantıg b. 18, 19)

baṇa bana

bilgä tunyukukka b. aydı 31

baṇaru bana doğru, benden yana

b. ança ydmiş 34

bar var

ı b. baş 26

b. ärmiş 30

b. ärsär 10, 57

b. ärtäçi ärmiş 57

b. mu nä 14

bar- varmak, gitmek

b.-alım 27

b.-dımız 26, 27, 27, 27

b.-ı 31

b.-miş 24, 24

b.-zun 31

(äbirü b.- 26)

(yälü b.- 27)

bas- basmak, baskın yapmak;
yardım etmek

b.-a 38

b.-dımız 27

(b.-a ber- 38)

basın- yenilmek, ezilmek

b.-alım 39

basıt- baskına uğramak

b.-ma 34

baş baş, lider; tepe

ı bar b. 26

sü b.-i 31

b.-lıg 46

(aşok b.-lıg sogdak bodun 46)

bäg bey

b.-lär 36

b.-läri 42

b.-lärin 43

(on ok b.-läri boduni 42)

(käligmä b.-lärin bodunin 43)

bän ben

b. bilgä tunyukuk 47

[b.], bilgä tunyukuk 37

b. bilgä tunyukuk 58

b. ... ayayın 32

b. ärtim 5

b. ... tägäyin 11

b. ... ter[män] 37

b. ... tüşäyin 30

b. yok ärtim ärsär 59

b. ök 7, 50, 50

b. özüm 1, 15, 17, 55, 59

b.-i 21

bärlig benli, beyaz lekeli (= karlı)

b. äk tagıg 44

bärüki beriki, berideki

anta b. 46

ber- vermek

b.-ti 15

b.-ti ärinç 38

b.-tim 2

b.-tim ök 52

b.-tüük üçün 6

(basa b.- 38)

(eşidü b.- 15)

(işig küşüg b.- 52)

beş beş

oguzka b. süñüşdi 49

biğ bin (bk. biğ)

eki b. 16, 18

bil- bilmek, ayırt etmek

b.-máz ärmiş 6

b.-sär 6

bilgä akıllı, akıl veren, danışman

b. ärmiş 10, 21, 29

b.-si 7

b.-sin üçün 48

Bilgä Kagan kağan adı/ünvanı

türük b. k. 58, 62

ürük b. k.-ka 50

Bilgä Tunyukuk kişi adı/ünvanı

b. t. 1, 5, 15, 17, 34, 37, 47, 58, 59, 61

b. t. buyla бага tarkan 6

b. t.-ka 31

bilig bilgi, akıl

täñri b. bertük üçün 6

bini bän zamirinin nesne durumu

b. oguzug 10

bintür- bindirmek

b.-ä 25

(*at üzä b.-*) 25

biñ bin (bk. *biñ*)

eki üç b. 14

[*altı b.*] 16

bir bir, tek; aynı

b. at orukı 24

b. atlıg 24

b. ülügi 4

kögmän yolu b. ärmış 23

sabi b. 33

birdin güney, güneyden

b. yän 11

biryä güneyde

b. tabgaçıg 7

b. tabgaçda 14

biryäki güneydeki

b. bodun 17

birlä ile, birlikte

bilgä tunyukuk buyla бага tarkan

b. 7

azyıryolu anı bi[rlä] ... ärmış 24

bitit- yazdırmak

b.-dim 58

biz biz

b. aş <rt>äg ertimiz 8

b. eki buñ ertimiz 16

b. yämä sülädimiz 44

kaltaçı b. 13

näkä korkur b. 39

näkä täzär b. 38

öz içi taşın tutmuş täg b. 13

b.-ni 20, 29, 30

bizintä biz zamirinin bulunma-
çıkma durumu

b. eki uçı şınarça artuk ärti 40

bod boy, kabile

b. kalmadı 4

b. yämä bodun yämä (60)

bodun boylar, kabileler, halk

azça b. 43

b. boguzı 8

b. yämä 55, 56, 60

b. boltı 56

biryäki b. 17

kuryakı yıryakı öñräki b. 17

sogdak b. 46

tokuz oguz b. 9

türk b. 1, 3, 18

türk [b.] 9

türk sir b. 3, 11

türük b. 46, 54

türük sir b. 60, 61

kırkız b.-i 28

on ok b.-i 30

on ok bağläri b.-i 42

[*türk b.-i yämä*] 22

b.-in itip yıgıp 43

b.-in sayu ittımız 42

b.-ka 56

b.-ug 17, 62, 62

b.-um 21

boguz boğaz

- b.-i* 8
boguzlan- boğazlanmak, öldürül-
mek
b.-tı 26
bol- olmak; mevcut olmak, var ol-
mak
b.-miş 31
b.-sar 13, 14
b.-tı 3, 4, 20, 56, 56
[b]olu 18
b.-tüm 56, 56
b.-uyın 7
(kagan *b.-* 7)
(karı *b.-* 56)
(ulug *b.-* 56)
(yok *b.-* 3, 31)
Bolçu yer adı
b.-ka 35
Bôgü kağan adı/ünvanı
b. kagan 34
türük b. kaganka 50
bu bu
b. süg 32
b. türük bodun ara 54
b. yolun yorisar 23
türük sir bodun yoriduki b. 61
buçägü bu üçü birlikte
tabgaç oguz kutany b. 12
buka boğa (bk. **bu:ka**)
toruk b. 6
bu:ka boğa
sämiz b. 6
toruk b.-lı sämiz b.-lı 5
bul- bulmak
b.-mayın 2
b.-tüm 23
bulganç karışık
b. ol 22
buntut- saptırtmak, azdırtmak, ka-
çırtmak (?)
usın b.-u 19
buğ dert, sıkıntı
b.-i 57
buğad- sıkılmak, sıkıntı içinde ol-
mak
b.-ıp 26
buğsız eksiksiz, fazlasıyla
... *ägri täbi ağı b. kälürti* 48
buyla unvan
bilgä tırtıyukak b. бага таркан 6
büntägi böylesi
kaganlıg bodunka b. bar ärsär 57
çabış başkumandan
ç.-i 7
Çogay yer adı (Yin-Shan dağları)
ç. kuzın ... olurur ertimiz 7
çöl bozkır
ç.-gi az äri 23
äb ev, yurt, karargah
ä.-gärü 30
äbir- evirmek, dolanmak
ä.-ü 26, 28
(*ä.-ü bardımız* 26)
(*ä.-ü kältimiz* 28)
ädgüti iyice, sıkıca
yälmä kargu ä. urgıl 34
ägri eğri
ä. täbi 48
Äk dağ adı
bäñlig ä. tagı ärtü 44
älig elli, "50"
ä.-ça är 42
är er, erkek, asker
äligä ä. tudumuz 42

öñräki e. 25

az ä.-i 23

är- olmak, mevcut olmak

ä.-miş 6, 10, 10, 10,, 13, 13, 14, 16, 18, 21, 21, 23, 23, 24, 24, 29, 29, 30, 47, 57

(-mâz ä.-miş 6)

(-yur ä.-miş 10)

ä.-sär 10, 20, 21, 29, 32, 32, 57, 59, 59

(bar ä.-sär 10, 57)

(kälir ä.-sär 32)

(käl-mâz ä.-sär 32)

(yok ärti ä.-sär 59)

(yok ärtim ä.-sär 59)

ä.-täçi 55, 57, 60

(bar ä.-täçi ärmüş 57)

(yok ä.-täçi ärti 55)

(idi yok ä.-täçi ärti 60)

ä.-ti 1, 4, 4, 5, 8, 8, 19, 19, 19, 22, 22, 31, 40, 43, 51, 55, 59, 60

(yatu kalur ä. 19)

(körür ä. 1)

(käl-mâz ä. 22, 22)

(yok bolmuş ä. 31)

(täzmiş ä. 43)

(yok ärtäçi ä. 60)

ä.-tim 5, 7, 50, 50, 53, 59

(kälür[ü]r ä. 53)

(yok ä. ärsär 59)

ä.-timüz 7, 8, 8, 8, 16, 27

(bayur ä. 27)

(olurur ä. 7, 8)

ä.-ür 21

ärinç galiba, büyük olasılıkla

basa berti ä. 38

öl temüş ä. 3

temüş ä. 2

ärkli olan; iken

yuyka ä. 13

yinçgä ä.-g 13

ança olurur ä. 8

ärt- geçmek

ä.-dimüz 44

ä.-ü 44

Ärtiş ırmak adı (İrtiş)

ä. ügüzüg 35, 37

edi hiç, asla, tamamıyla (bk. **idi**)

e. yok kışalım 21

eki iki

e. bñ 16, 18

e. kişi 10

e. uçı 40

e. ülügi 4

e. üç bñ 14

[e.] süm[üz] 18

ekinti ikinci

e. kün 39

elät- iletmek

e.! 32

e.-dim 18

e.-dimüz 53

(sü e. 18, 53)

eşid- işitmek

e.-tim 24

e.-ip 12, 17, 22, 23, 30, 33, 35, 36, 42

(ol sabıg e. 12,30, 33, 35, 36, 42)

(ol sabun e. 22)

(-muş teyin e. 17, 23)

e.-ü 15

(e.-ü ber- 15)

Eşim kişi adı*toŋra e.-ig idmiş* 9**ı** orman, ağaçlık*ı bar baş* 26*ı-da* 4*ı-ka* 27

(1 taş 4)

ıd- göndermek, yollamak (bk. **ıt-**, **yıd-**)*ı.-miş* 9, 9, 9, 34(sab *ı-* 9, 34)*ı.-ıp* 26**ıduk** kutsal, mübarek*ı. yer sub* 38**ıgaç** ağaç*ı. tutunu* 25**ırak** ırak, uzak*ı.-da* 5**ıt-** göndermek, yollamak (bk. **ıd-**, **yıd-**)*ı.-tım* 33*ı.-tım ok* 52*ı.-tımız* 42**iç iç**, merkez*i.-i* 13(öz *i.-i*)**içik-** bağımlı olmak, tabi olmak*i.-di* 2, 28*i.-diñ* 3*i.-dük üçün* 3**içrâ** gizli*i. sab* 34**idi** hiç, asla (bk. **edi**)*i. yok ärmüş* 47*i. yok ärtäçi ärti* 60*i. yok kışalım* 11*i. yorımazun* 11**igid-** beslemek, bakmak*i.-ü* 62(bodunug *i.-*)**il** ülke, devlet, halk*i. bol-* 56*i. yämä* 56*i.-iñä* 1, 58(tabgaç *i.* 1)(türük bilgä kagan *i.* 58)**ilk** ilk, önce[*i. kırkızk*]a süfläs]är 23**İleriş** Kutluğ'un unvanı*i. kagan* 7, 48, 54, 59, 61*i. kaganka* 50**in-** inmek*i.-timiz* 26**İnäl** veliaht (Kapgan kağanın oğlunun unvanı)*i. kagan* 31*i. kaganka* 45**İnigäk** göl adı*i. köläkin toglada* 15**ir-** ermek, erişmek, varmak*i.-timiz* 45(-ka tägi *i.-*)**iş iş***i.-ig* 52

(i. küçüg ber-)

it- düzene sokmak, tanzim etmek*i.-ip* 43

(i. yığ-)

kabış- birleşmek, ittifak etmek*k.-alını* 20*k.-ıp* 21*k.-sar* 12**kaç kaç***k. nän ärsär* 20, 29

kaçan ne zaman

k. nāḡ ärsär 21

kagan hakan, hükümdar

k. 5, 6, 9, 21, 20, 20,26,33

böğü k. 34, 50

ilteriş k. 7, 48, 54, 58, 59, 61

inäl k. 31

kapgan k. 51, 51, 60, 61

tabgaç k. 19

türk k. 18

türük bilgä k. 62

(k. olur- 9)

(k. kış- 5, 6)

k.-garu 20, 29, 33

(öñdün k. 29)

k.-i 10, 19, 21, 29, 30, 33

(on okk. 19)

(türgiş k. 30)

k.-ıg 17

(tüfırk k.-ıg))

k.-ım 15, 30

k.-ıma 12, 18, 24

k.-ımın (instr.) 53

k.-in 41

k.-ka 28, 45, 50, 50, 50

k.-ta 29

(üürgiş k.)

kaganlık kendi hakani olan,
bağımsız

k. bodunka 56

kal- kalmak; çaresiz kalmak, hiçbir
şey yapamamak

k.-madı 4

k.-taçı biz 13

k.-ur ärti 19

kalın kalın

yuyka k. bolsar 13

kalısız tümüyle, tamamiyle

k. taşık- 30, 33

kalıt- bıraktırmak

k.-tım 25

(ugur k.-)

kalmış (sağ) kalmış olanlar

k.-i 4

(ıda taşda k.)

kan han, hükümdar

k. bertim 2

k.-i 28

k.-ıñın 3

k.-in 2, 2, 28

k.-ta yan 33

kan kan

k.-ım 52

(kızıl k. töküti)

kanlan- han sahibi olmak

k.-tı 2

Kapgan Böğü kağanın unvanı

k. kağan 51

k. kağan olurtıdım 51

*k. kağan türük sır bodun verintü
60*

*k. kağan türük sir bodun yorıduki
bu 61*

kapıg kapı

k.-ka 45, 51

(tämır k.)

kar kar

k.-ıg 25

(k. sök-)

kara kara

k. tärım 52

kargu gözetleme kulesi

yälmä k. 34

~ ~ ~

(*arkuy k. 53*)

Kara-Kum yer adı (Gobi çölü)

k.-ug 7

(*k. olur-*)

karı yaşlı, ihtiyar

k. boltum 56

katun Hatun, hakanın eşi

k. yok bolmış ärti 31

kazgan- kazanmak, elde etmek,

çalışıp başarmak

k.-tuk üçün 61

k.-tukin üçün 55

k.-tukum üçün 55

k.-masar 54, 55, 59, 59

käç- geçmek

k.-dimüz 35

k.-ä 25, 38, 44

(*[ak] tärmäl k. 25*)

(*ärtiș ügüzüg k. 38*)

(*yinçü ügüzüg k. 44*)

käçig geçit

k.-sizin 35

käl- gelmek

k.-ir 32

k.-ür 32

k.-müz 22, 22, 32

k.-ti 8, 15, 16, 17, 29, 33, 40, 43, 46

k.-timiz 28, 37, 38

k.-mädi 12, 12

käligmä gelen

k. bäglärin bodunin 43

kälmiş gelme, geliş

k.-i 38

kältäçi gelecek olan(lar)

k.-miz 14

(*sümüz k.*)

kälür- getirmek

k.-ti 36, 48

käl<ür>ti 34

<k.-tüm> 17

k.-[ü]r ärtim 53

keyik av hayvanı

k. yiyü 8

kılın- yaratılmak, doğmak, vücuda,

gelmek

k.-tım 1

k[ulungal]ı 18

Kırkız Kırğız

k. boduni 28

art[uk kırkız] 20

k.-ıg 27

[k.-k]a 23

k.-da 29

kıış- birlikte yapınak, etmek, kılmak

k.-alım 11, 21

k.-ayın 5

k.-dım 6

(*kagan k.- 5, 6*)

(*yok k.- 11, 21*)

Kıtany etnik ad (Hitaylar)

tabgaç oguz k. 12

k. öñdün yän tæg 11

k.-da 14

k.-garu 9

k.-ıg 7, 10

k.-ka 49

kıyın ceza

k.-ıg köñlünçä ay 32

kız kız

k. koduz 48

kız- kızmak, hiddetlenmek

örtçä k.-ıp 40

kızıl kızıl

k. kanım töküti 52
kisrâ sonra
anta k. 6
kişi kişi, insan
bod yeme bodun yeme k. yeme
 60
ol eki k. 10
üş küräg k. 33
k.-g 4
kod- bırakmak
k.-up 2, 3
koduz kadın, dul, kocasız kadın
kız k. 48
kon- konmak, yerleşmek
k.-miş 17
(-ig k.)
kop tümüyle, tamamiyle
k. kälti 42, 46
kopın hepsi, hep birlikte, hepsi bir-
 den
bäglär k. yanalım ... tedi 36
oguz k. kälti 16
Kögmän yer adı
k. yışığ 28
k. yolu 23
kök mavi (ırmak adında; bk. Öñ)
k. öñüg yoguru 15
kök pekiştirme edatı
ölti k. 16
ölürtäçi k. 21, 30
köläk gölek, küçük göl, bataklık
inige k.-in toglada 15
köñ(ü) gönül, arzu, dilek
k.-üñçä uduz 15
k.-üñçä ay 32
kör- görmek; bağımlı olmak, tabi ol-
 mak; (tasviri fiil: çabuk!)

k.! 26
k.-ü käl- 32
k.-ür ärti 1
(-ka k.- 1)
(yälü k.- 26)
Ku kişi adı
k.-nı säñjünüg 9
kubran- toplanmak
k.-ıp 4
kudı aşağısına doğru, (akıntısı) bo-
 yunca
ol sub k. bardımız 27
kum → Kara-Kum
kurıdın batı
kurya k.-ta 14
kurya batıda
k. kurdınta 14
kuryakı batıdaki
k. yuryakı öñräki bodun 17
kuz kuz, (dağın) kuzey yamacı
k.-in 7
(çoğay k.-in ... olurur ertimiz)
küş güç, kuvvet
k.-üg 52
(işig k.-üg ber-)
küşlüg güçlü, kuvvetli
k. kagan 20
kümüş gümüş
ürütğ k. 48
kün gün, gündüz
ekinti k. 39
k. yämä tün yämä yälü bardımız
 27
<k. yämä> olursıkım kälmez ärti
 22
küntüz gündüz
k. olurmatı 52

k. olursıktım kälmädi 12
küräg kaçak
k. kälti 8
k. sabi 9
Mançud etnik ad (Mançular)
[m. saka] tázik tokar... 45

män ben (kişi eki olarak)
tir m. 10, 10, 11, 12

mu soru edatı
bar m. nä 14
kagan m. kışayın 5

nä ne
n. ayayın 32
n. basınalım 39
n. buñı bar ärtäçi ärmış 57
bar mu n. 14

näkä niye, niçin
n. korkur biz 39
n. tázär biz 38

näñ herhangi, herhangi bir; her
n. yerdäki kaganlıg bodunka 56
kaç n. ärsär 20, 29
kaçan n. ärsär 21

oçuk ocak
o. täg 8

og(u)l oğul
tänsi o.-ı 44, 46
tinsi o.-ı 47

Oguz etnik ad
o. 9, 12, 15, 16, 62
o.-i yämä 22
o.-da 14
o.-duntan 8
o.-ka 49
o.-ug 7, 10
(o. bodunug 62)
(tokuz o. bodun 9)

ok → *On-Ok*

ok pekiştirme edatı (bk. ök)

ıttım o. 52

olgurtdum o. 53

ol o. tün 42

ol o, onlar; isim cümlesinde bağ-fiil
o. bizni ... ölürtäçi köök 21
o. eki kişi 10
o. sabıg eşidip 12, 30, 33, 33, 35, 42

o. sabın eşidip 22

o. sub 27

o. sü 34

o. üç kagan 20

o. yerkä 47

o. yolun yorisar 24

o. ok tün 42

anyıg o. 34

bulganç o. 22

tarkınç o. 22

üz o. 34

olgurt- diktirmek, diktirtmek

o.-dum ok 53

arkuy kargug o.-

olur- oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek

o.! 32

o.-galı 18

o.-matı 52

o.-sıkım 12, 22

o.-tı 9

o.-tumuz 32

o.-uñ 31, 34

o.-ur 62

o.-ur ärkli 8

o.-ur ärtimiz 7, 8

(alı o.- 32)

- (*igidü o.- 62*)
 (-*ug o.- 7*)
 (*iyü o.- 8*)
olurt- tahta oturtmak
o.-dum 51
on on
o. tümän sü 36
o. tünkä 26
On-Ok etnik ad (Batı Türkleri, Türgişler)
o. bağlări boduni 42
o. boduni 30
o. kagani 19
o. süsi 33
o. süsin 43
oruk yol
bir at o.-i 24
otuz otuz
üç o. balık 19
[yeti] o. 51
ög- öğmek, övmek
[ö]g-ti 46
ögläş- danışmak
ö.-ip 20
ö.-miş 20
ök pekiştirme edatı (bk. **ok**)
bän ö. 7, 50, 50
özüm ö. 6
üküş ö. 7
bertim ö. 52
öl- ölmek
ö..! 3
ö.-täçi köök 11
ö.-ti 3
ö.-ti kök 16
(ö.- alkın- yok bol- 3)
ölür- öldürmek
ö.-täçik 11
ö.-täçik ök 30
ö.-täçi köök 21
tabgaçığ ö.-täçi 10
kıanyığ ö.-täçi 10
ö.-ti 7, 42
ö.-tümüz 28
Öñ Irmak adı (*Onggi-yin gool; Çince Hun-yi*)
kök ö.-üğ yuguru 15
öñdün doğu; doğudan
ö. kagangaru 29
ö. yän täg 11
öñrā ön tarafta, doğuda
ö. kıanyığ 7, 10
ö. kıanyda 14
ö. türk kagangaru sülälim 20
öñräki ön taraftaki, doğudaki;
 öndeki, öncü
ö. bodun 17
ö. är 25
ört alev, ateş
ö.-çä kıızp kälti 40
ötrü sonra
anta ö. 12, 16
Ötükän yer adı (Khangay dağlarının doğu etekleri)
ö. yerig 17
ö. yerkä 17
ö. yıışgaru 15
ötün- arzetmek, rica etmek
ö.-tük ötünçümün 15
ö.-tüm 12, 12, 14, 25
ö.-üp 18
(-tma ö.- 12, 18, 25)
ötünç rica, maruzat
ö.-ümün 15

öz kendi

ö. içi 13

özüm ben, kendim

ö. karı boltum 56

ö. kazgantukum için 55

ö. ök 6

bän ö. 1, 15, 17, 55, 59

sab söz

s. ança idmiş 9

içrä s. 34

s.-i bir 33

s.-i antag 9, 36

s.-i antäg 29

s.-ıg 12, 30, 32, 33, 33, 33, 35, 36, 42

s.-ın 22

(ıl s. 32)

Saka etnik ad

[mançud s.] tüzik tokar... 45

sakın- düşünmek

s.-tım 5, 6, 24

s.-um a 22

sañç- mızraklamak

s.-dımız 28

(sünüş- s.-)

saña sen zamirinin verme durumu

bän s. nä ayayın 32

sarıg sarı

s. altun 48

sayu her

bodunin s. ıttımız 42

sāmiz semiz

s. bu:ka 6

ıoruk bu:kalı s. bu:kalı 5

sāñün general (< Çin. 將軍 *chiang-chün* G. 1212, 3276)

kunı s.-üç 9

sı- tahrip etmek

s.-dı 19

sınar yarım, yarı

s.-ça artuk 40

sini sän zamirinin nesne durumu

s. tabgaçığ 10

Sir etnik ad

türk s. bodun 3, 11

türük s. bodun 60, 61

türük s. bodunug 62

Sogdak etnik ad (Soğd halkı)

s. bodun 46

sök- sökmek

s.-düm 25

(karıg s.-)

sub su, İmāk

ol s. 27

ıduk yer s. 38

anı s.-ka 27

s.-[ug] 27

(anı s. 27)

sü ordu; asker 31

s. başı 31

s. elät- 18, 53

s. taşık- 33

s. teril- 36

s. yorı- 29, 35

s. yorıt- 25, 35

s.-g elät- 32

s.-müz 14, 18

s.-si 28, 30, 33, [süsi] 16

s.-sin 43

sülä- ordu sevk etmek, sefer etmek

s.-dimiz 44

s.-lim 20, 21

s.-sär 23

s.-mäsär 20

sülât- ordu sevk ettirmek

s.-dim 43

süñüg mızrak

s.-ün (instr.) 28

süñüş- savaşmak

s.-di 49, 49, 49

s.-dümüz 16, 28, 40, 41

(*s.- sanç-* 28)

şad unvan

ulugi ş. ärti 5

tarduş ş. 31

ş.-in 41

ş.-ra 41

(*yabğusin ş.-in* 41)

Şantun yer adı (< Çin. 山東 *Shan-tung*, G. 9663, 12 248)

ş. balıkka 18, 19

Tabgaç Çin, Çinliler 11

t. oguz kutarı 12

t. ilinā 1

t. kagan 19

t. süsi 30

t.-da 2, 14

t.-garu 9

t.-ıg 7, 10

t.-ka 1, 2, 49

tabışgan tavşan

t. yeyü olurur ärtimiz 8

tag dağ

t.-ıg 44

t.-ka 47

taloy Irmak adı (= Çin. *Sang-kan*)

t. ügüzkä 18, 19

tañ tan, şafak

t. üntürü tägdimiz 35

Tarduş etnik ad (Kağanlığın batı boyları)

t. şad 31

t. şadra udı yanydıtmız 41

Tarkan unvan

tunyukuk buyla бага t. 6

t.-garu 34

tarkınç huzursuz 22

taş taş, taşlık yer

t.-da 4

(*t.-da t.-da*)

taş dış

t.-ın 13

taşık- çıkmak, (ordu) sefere çıkmak

t.-dı 33, 33

t.- müş 30, 30

täbi deve

ägri t. 48

täg gibi

oçuk t. 8

öz içi taşın tutmuş t. biz 13

aş < r > äg 8

täg- hücum etmek, saldırmak; değmek, varmak, erişmek

t.! 11, 11

t.-dimiz 35, 39

t.-älim 39

t.-äyin 11

tägi kadar

tämür kapıgka t. 45

tägmış varmış olma, erişmiş olma, varma, erişme

tagka t. idi yok ärmış 47

taloy ügüzkä t. yok ärmış 18

tägrä çevre, etraf, çepeçevre

t. oçuk täg ärti 8

tägür- götürmek

t.-tük üçün 47

taloy ügüzkä t.-tüm 19

Tämir Kapıg Demir Kapı, Belh ile

Semer kand arasındaki geçit

t. kapıgka 45, 46

tänsi < Çin. 天子 *t'ien-tzü* 'göğün oğlu' G. 11 208, 12 317 (yer adında) (bk. **tinsi**)

t. oğlu ...aytıgma tagka 46

tägrı tanrı

t. ança temiş 2

t. bilig bertük üçün 6

t. öl temiş ärinç 3

t. yarlıkadı 16

t. yarlık aduk üçün 40

t. yarlıkazu 53

t. umay 38

tär ter

kara t.-im 52

(*kara t. yüğürti*)

Tärmäl ırmak adı

[*ak*] *t. kaçä* 25

täz- kaçmak

t.-är biz 38

t.-miş ärti 43

Täzik etnik ad (Tacik)

t. tokar... 45

te- demek, söylemek

t.-däci 35

t.-di 15, 31, 31, 31, 31, 37

t.-dim 5, 23, 23, 24, 25

t.-miş 20, 20, 21, 21, 21, 22, 23, 26, 29, 30, 33, 34, 34

t.-m[iş] 22

t.-r män 37

teril- derilmek, toplanmak (bk. **ti-ril-**)

t.-miş 28 (*kani süsi t.*)

t.-ti 36 (*on tümän sü t.*)

teyin diye (bk. **tiyin**)

anar ayıp bir atlıg barmış t. 24

ötükän yerig konmış t. eşidip 17

tumış t. eşidip 23

sämiz buka toruk buka t. bilmäz

ärmış t. ança sakıntım 6

az t. nä basınalım 39

üküş t. korkmadımız 40

üküş t. näkä korkur biz 39

tıl (düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci

t.-ıg 32, 36

(*t. sab* 32)

ti- demek, söylemek (bk. **te-**)

t.-di 5, 30, 30, 32, 32, 32, 38

t.-dim 39

t.-r 9, 33, 36

t.-r män 10, 10, 11, 12

tılä- istemek

yerçi t.-dim 23

tinsi < Çin. 天子 *t'ien-tzü* 'göğün oğlu' (yer adında) (bk. **tänsi**)

t. oğlu aytıgma bänlig äk tagıg 44

t. oğlu aytıgma tagka 47

tiril- derilmek, toplanmak (bk. **te-ril-**)

t.-älim 33

tiyin diye (bk. **teyin**)

oluruş t. temiş 34

Togla ırmak adı (Tola)

inige köläkin t.-da oguz kälti 15

tok tok

bodun boguzı t. ärti 8

Tokar etnik ad (Tohar)

täzik t. ... 45

tokuz dokuz (etnik adda)

t. oguz 9

Tokuz Oguz etnik ad*t. o. bodun 9***Toğra** etnik ad (kişi adında)*t. eşimiğ idmiş 9***topul-** delinmek*t.-galı uçuz ärmiş 13**t.-guluk alp ärmiş 13***toruk** zayıf*t. buka 6**t. bu.kalı sämiz bu.kalı 5***töküt-** dökmek, akıtmak*t.-i 52**(kızıl kanım t.-i)***tu-** kapanmak*t.-miş 23***tug** engel, mania*yantakı t. äbirü bardımız 26***Tunyükük** en yüksek idari unvan,

başvezir

*bilgä t. 1, 5, 6, 15, 17, 34, 37,**47, 58, 59, 61**bilgä t. buyla бага tarkan 6**t.-ka 31***tut-** tutmak, yakalamak*t.-dumuz 41, 42**t.-miş 13**(öz içi taşın t.- 13)***tutun-** tutunmak*t.-u 25**(ıgaç t.-u agtur-)***tuy-** duymak, hissetmek*t.-madı 38***tügünlüg** düğümlü, kuyruğu

düğümlü

*t. atıg yügürtmädim 54***rümän** on bin*on t. sü 36***tün** gece; geceleyin*ol ok t. 42**t. akıtdımız 35**t. udımatı küntüz olurmatı 51**t. udısıkım kälmedi 12**t. yämä udısıkım kälmez ärti 22**kün yämä t. yämä yälü bardımız 27**t.-kä 26**(on t.-kä)***Türgiş** etnik ad*t. kagan 21**t. kagani 30**t. kaganta 29***Türk** etnik ad (bk. **Türük**)*t. bodun 1, 2, 3, 9, 18**t. boduni 22**t. bodunug 17**t. kagangaru 20**[t. kagan] 18**tü[rk kaganı] 17**t. sir bodun 3, 11***Türük** etnik ad (bk. **Türk**)*t. bilgä kagan 58, 62**t. bilgä kaganka 50**t. bodun 46**t. bodun ara 54**t. böğü kaganka 50**t. sir bodun 60, 61**t. sir bodunug 62***tüş-** düşmek, inmek*t.-di 16**t.-äyin 30**(ügüzkä t.- 16)**(äbgärü t.- 30)***tüşür-** indirmek*asingalı t.-tümüz 27*

u uyku

u-ka 27

(*u-ka bas-*)

u-sın buntutu yurtda yatı kalur

ärti 19

[*u-sın*] *sünjugün açdımız* 28

u- muktedir olmak; mümkün olmak

u-sar idi yok kışalım 11

ubut utanç

u.-i 37

uç uç

u.-i 40

uçuz kolay

u. ärmiş 13, 13

ud- takip etmek, kovalamak, sürmek

u.-ı yanydımız 41

udı- uyumak

u.-matı 51

u.-sıkım 12, 22

(*tün u.-sıkı kälmä- küntüz olur-*

sıkı kälmä-)

udu ve

ilteriş kagan kazganmasar u. bän

özüm kazganmasar (...) u. özüm

kazgantukum üçün 55

uduz- sevk etmek, liderlik etmek

u.! 15

u.-tum 15

u.-ugma 5

ugur zaman, vakit

u. kalıtdım 25

ulug ulu, lider; yaşlı

u. boltum 56

u.-i 5

Umay tanrı adı

täyri u. 38

una- doğru bulmak, onaylamak, tas-

vip etmek

u.-mañ 35

unç mümkün, olabilir

bu yolun yorisar u. 24

ur- koymak, yerleştirmek

u.-gıl 34

(*yälmä kargu ädgüti u.-*)

uzun uzak

u. yälmäg yämä utım ok 52

üç üç

ü. kagan 20

ü. küräg kişi 33

ü. otuz balık 19

eki ü. biñ 14

üçägü üçü, üçü birlikte, üçümüz

ü.-n kabışıp sülälim 21

üçün için

bertük ü. 6

içikdük ü. 3

kazgantuk ü. 61

kazgantukin ü. 55

kazgantukum ü. 55

tägürtük ü. 47

yarlıkaduk ü. 40

alpin ü. 49

bilgäsın ü. 48

ügüz ırmak

ü.-kä 16, 18, 19

ü.-üg 35, 37, 44

(*ärtiş ü.* 35)

(*taloy ü.* 18, 19)

(*y(ä)ñcü ü.* 44)

üküş çok

ü. 39, 40

ü. ök 7

ülüg bölüm, kısım

ü.-i 4, 4

(bir ü. 4)
 (eki ü. 4)
üntür- (tan) almak, (şafak) sökmek
 ü.-ü 35
 (tañ ü.-)
ürüğ beyaz, ak
 ü. *kümüş* 48
üz aksi, inatçı, başına buyruk
 ü. *ol* 34
 (anyığ ü.)
üz- kırmak, koparmak
 ü.-gäli *uçuz* 13
 ü.-gülük *alp* 14
üzä üzerine, üzerinde
altun yış ü. 20
at ü. 25
tokuz oguz bodun ü. 9
yabgu unvan
 y.-sin 41
yadag yaya, piyade
bir ülügi y. ärti 4
y.-ın ... agturtum 25
yagı düşman
 y.-g 53, 54
 y.-muz 8, 19, 19, 20
yagıçı savaşçı, savunmacı
yag[ıçı-si] 50
yan yan, taraf; -den doğru (bk. *yän*)
kanta y. 33
yırdınta y. 11
y.-takı 26
yan- dönmek
 y.-a *kälti* 33
 y.-gma *yagıg* 53
 y.-alım 37
 y.-tımuz 28, 29
yana yine, tekrar

y. *içikdi* 2
yantur- döndürmek
 y.-tımuz 45
yañıl- yanılmak
 y.-ıp 26
 (yer y.-)
yany- yaymak, dağıtmak, bozguna uğratmak
 y.-dımuz 16, 41
yanyduk bozguna uğrayan(lar)
 y. *yolta yämä ölti kök* 16
yara- yaramak, uygun olmak
 y.-maçı 23
yarık zırh
 y.-lıg 54
Yarış yer adı (bugünkü Çarış ovası)
 y. *yazıda* 33, 36
yarlıka- (tanrı) buyurmak, esirge-
 mek
 y.-dı 16
 y.-duk *üçün* 40
 y.-zu 53
yat- yatmak
 y.-u *kal-* 19
yazı ova
 yarış y.-da 33, 36
yäl- (atı) dört nala sürmek,
 koşturmak
 y.-ü *bar-* 27
 y.-ü *kör temiş* 26
yälmä öncü, keşif kolu, keşif
 süvarisi; sefer
 y. *kargu* 34
 y.-g 52
 (y. *id-* 52)
 (y. *ur-* 34)
yältür- akın ettirmek, koşturmak

yarıklık yağ y. -*mādim* 54
yāmā dahi, da/de, hem...hem
ayguç[si] y. ... *yag[ıçısı]* y. 50
biz y. *sülādimiz* 44
bod y. *bodun* y. *kişi* y. 60
il y. *bodun* y. 55
il y. *il bolı bodun* y. *bodun bolı*
 56
kün y. *tün* y. 27
oguzi y. *tarkınç ol* 22
tün y. *udusıkım kālmāz ārti* 22
uzun yālmāg y. *utım ok* 52
 <*kün* y.> *olursıkım kālmāz ārti* 22
yolta y. 16
[türk bodun y.] bulganç ol 22
yān yan, taraf, -den doğru (bk. *yan*)
birdin y. 11
öñdün y. 11
Yençü ırmak adı (Sır Derya, Jax-
 artes)
 y. *ügüzüg kaçā* 44
ye- yemek (bk. *yi-*)
 y.-*yü* 8
yeg daha iyi
arış ubuti y. 37
[ilk kırkız]a sü[lās]ār [y. ār]miş
 23
yer yer (bk. *yir*)
yerçi y. *yanılıp boguzlantı* 26
 y. *sub* 38
 y.-*dāki* 56
 y.-*ig* 17
 y.-*intā* 3, 11, 60
 y.-*kā* 17, 47
 (*ötükān* y. 17, 17)
 (*türk sir bodun* y.-*intā* 3, 11)
 (*türük sir bodun* y.-*intā* 60)

yerçi kılavuz
 y. *tılādım* 23
 y. *yer yanılıp boguzlantı* 26
yet- yedmek, yedekte götürmek
 y.-*ā* 25
 (*at* y. ... *agturtum*)
yeti yedi
 y. *sühüşdi* 49
 y. *yigirmi* 49
 y. *yüz bolı* 4
 y. *yüz kişig* 4
[y.] otuz 51
yıd- göndermek (bk. *ıd-*, *ıt-*)
bağaru ançay.-miş 34
yıg- yığmak, derleyip toplamak
 y.-*ıp* 43
 (*it-* y.-)
yırdın kuzey
 y.-*ta yan tāgäyin* 11
yırya kuzeyde
 y. *oguzda* 14
 y. *oguzug* 7
yıryakı kuzeydeki
kuryakı y. *öñräki bodun* 17
yış dağ, ormanlı dağ
 y. *üzā* 20
 y.-*da* 31, 32
 y.-*garu* 15
 y.-*ıg* 28, 35, 37
 (*altun* y. 20, 31, 32, 35, 37)
 (*kögmān* y. 28)
 (*ötükān* y. 15)
yi- yemek (bk. *ye-*)
 y.-*yü* 8
yigirmi yirmi
yeti y. 49
yinçgā ince

- y. *ärklig üzgäli uçuz* 13
 y. *yogun bolsar* 13
yir yer (bk. **yer**)
 az y. *y[oli]* 24
yoglat- cenaze töreni yaptırmak
 y.-*ayin* 31
yogun yoğun, kalın
 yinçgä y. *bolsar* 14
yogur- geçmek (ırmak vb.)
 y.-*u* 15
yok yok
 y. *bol-* 3, 31
 y. *ärmiş* 18, 47
 y. *ärtäçiärti* 55, 60
 y. *ärti ärsär* 59
 y. *ärtim ärsär* 59
 y. *kış-* 11, 21
yokaru yukarı
 y. ... *agturtum* 25
yol yol
 y.-*t* 23
 y. *[oli]* 24
 y.-*sızın* 35
 y.-*ta* 16
 y.-*un* (instr.) 23, 24
 (az yir *y[oli]* 24)
 (kögmän y.-*i* 23)
 (y.-*un yori-* 23, 24)
yori- yürümek, ordu ile sefere çıkmak; ilerlemek, gelişmek
 y.-*duki* 61
 y.-*lım* 29, 35
 y.-*sar* 23, 24
 y.-*yur ärmüş* 10
 y.-*masar* 29
 y.-*mazun* 11
 (sü y.- 29, 35)
yorıt- (orduyu) yürütmek, sefere çıkarmak
 y.-*dım* 25, 35
 (sü y.-)
yubul- yuvarlanmak
 y.-*u intimiz* 26
yugur- yağurmak
 y.-*ça* 26
yulı- yağmalamak
 y.-*dımız* 39
yurt karargah, merkez
 y.-*da* 19
yuyka yufka, ince
 y. *ärkli topulgalı uçuz ärmüş* 13
 y. *kalın bolsar* 13
yügürt- akıtmak; akın ettirmek
 kara *tärim y.-[i]* 52
 y.-*mädım* 54
yükün- boyun eğmek
 y.-*ti* 28, 43, 46
yüz yüz (100); yeti yüz 4, 4

KAYNAKÇA

- P. Aalto, G. J. Ramstedt und J. G. Granö, "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei", *Journal de la Société finno-ougrienne*, LX: 7, Helsinki 1958, ss. 30-61.
- R. R. Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1965.
- L. Bazin, *Les calendriers turcs anciens et medievaux*, Université de Lille III, 1974.
- G. Clauson, "Some notes on the inscription of Toñuquq", *Studia Turcica*, Budapest 1971, ss 125-132.
- G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- K. Czeglédy, "Čogay-Quzi, Qara-Qum, Kök-Öng", *Acta Orientalia Academiae scientiarum Hungaricae* 15 (1962) 1-3: 55-69.
- G. Doerfer, "Bemerkungen zu Talât Tekins 'Orhon Yazutları'", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992, Ankara 1992, ss. 5-17.
- M. Erdal, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I, II, Wiesbaden, 1991.
- A.v. Gabain, *Altürkische Grammatik*, Leipzig 1941.
- H. A. Giles, *A Chinese-English Dictionary*, Shanghai-London, 1912
- R. Giraud, *L'inscription de Bañ Tsokto*, Paris 1961.
- K. Grønbech, *Der türkische Sprachbau*, Copenhagen 1938.
- J. Hamilton, *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang*, I, II, Paris 1986.
- F. Hirth, "Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk": W. Radloff'un *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge* (Saint-Pétersbourg, 1899) adlı yapıtına ek.
- G. Kara und P. Zieme, "Die uigurische Übersetzung des apokryphen Sūtras ,Fo ding xin da tuo luo ni'", *Altorientalische Forschungen* 13, 1986, 2: 318-376.
- Liu Mau-Tsai, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, Wiesbaden 1958.
- S. Ye. Malov, *Памятники древнетюркской письменности* [Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti], Moskva-Leningrad 1951, ss. 56-73.
- J. Oda, "A Recent Study on the Uighur Document of Pintung's Petition", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992: 35-46.

- H. N. Orkun, *Eski Türk Yazutları*, I, İstanbul 1936.
- W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge*, Saint-Petersbourg 1899.
- G. J. Ramstedt, "Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei", *Journal de la Société finno-ougrienne*, XXX, 3, Helsingfors 1911, ss. 63 + 3.
- O. F. Sertkaya, "The first line of the Tonyukuk monument", *Central Asiatic Journal*, XXIII, 3-4 (1979), ss. 288-291 + 1°.
- O. F. Sertkaya, "A note on the adjectival compound *kız kodı* on the Tonyukuk monument", *Turcica*, XI (1979), ss. 180-186.
- M. Sprengling, "Tonyukuk's Epitaph. An Old Turkish Masterpiece", *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, LVI, No. 1 (January 1939), ss. 1-19; No. 4 (October 1939), ss. 365-383.
- S. Tezcan, "Tonyukuk yazıtında birkaç düzeltme", *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten 1975-1976*, Ankara 1976, ss. 173-181.
- T. Tekin, "On Kök Turkic büntägi", *Central Asiatic Journal*, VIII, No. 1 (1963), ss. 196-198.
- T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Vol. 69, Blomington 1968.
- T. Tekin, *Orhon Yazutları*, TDK Yayınları:540, Ankara 1988.
- V. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (= MSFOu V), Helsingfors 1896.
- V. Thomsen, *Turcica. Études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* (= MSFOu XXXVII), Helsingfors 1916.
- V. Thomsen, "Alttürkische Inschriften der Mongolei, in Übersetzung und mit Einleitung" (*Samlede Afhandlinger III*'teki Danca makalenin H. H. Schaeder tarafından yapılan Almanca çevirisi), *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1924-1925, ss. 121-175.
- L.Yu. Tuguşeva, *Уйгурская версия биографии сюань-цзана* [Uygur-kaya versiya biografii syuan'-tszana]. Moskva 1991.

[illegible]

1. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 2. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 3. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 4. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 5. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 6. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 7. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 8. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 9. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐
 10. 1945년 10월 1일부터 1946년 10월 31일까지의 기간에 걸쳐

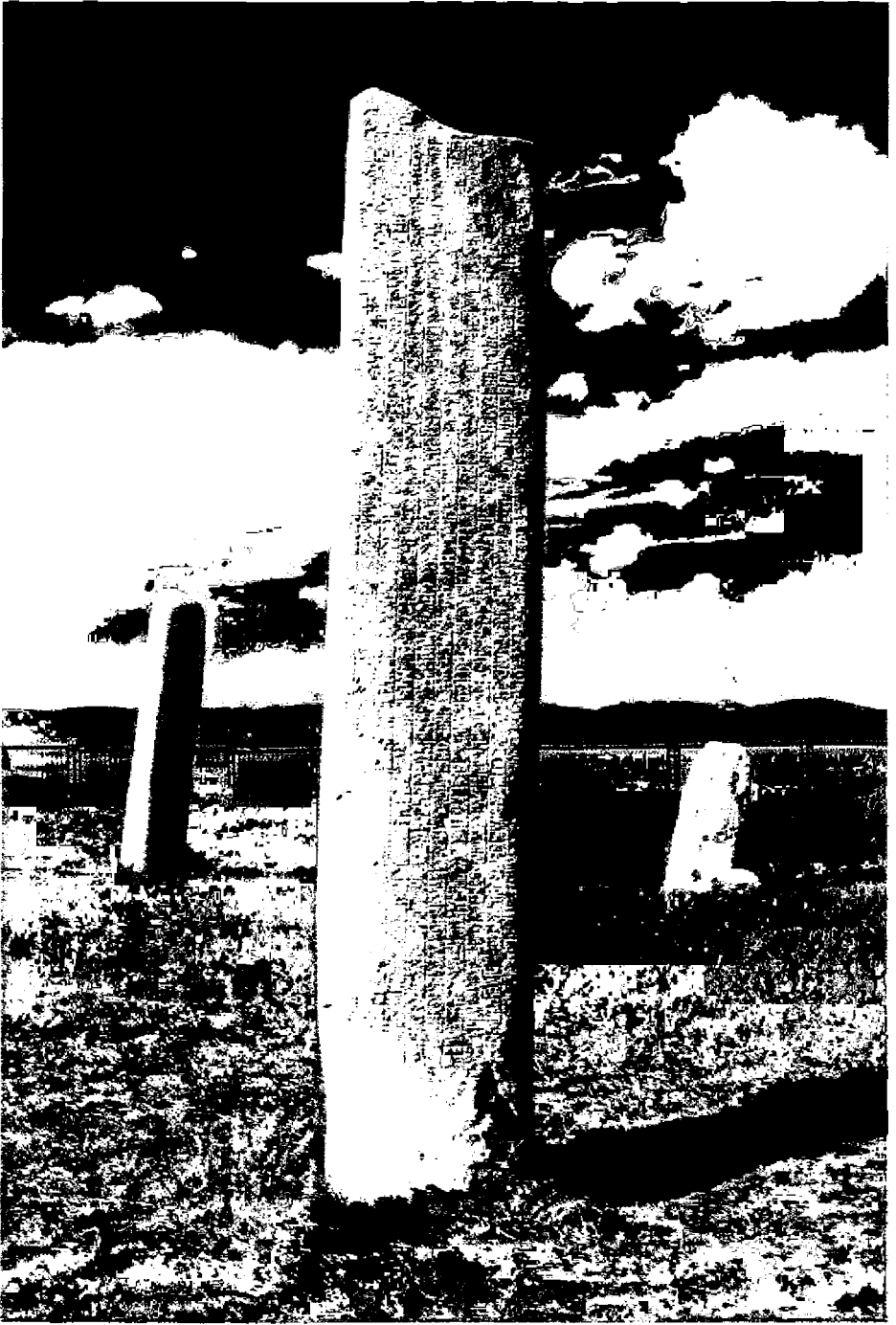
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

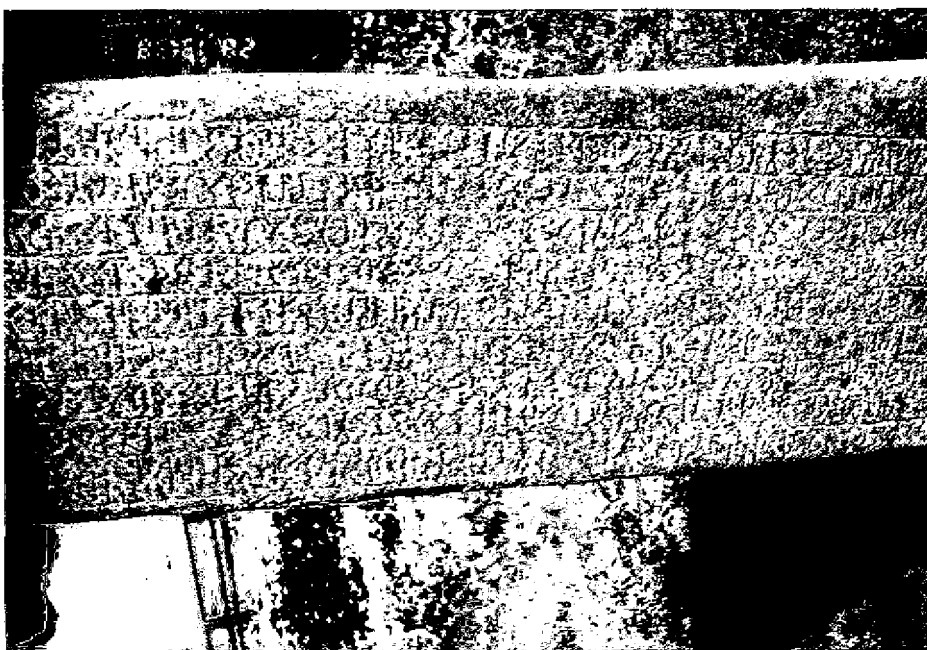
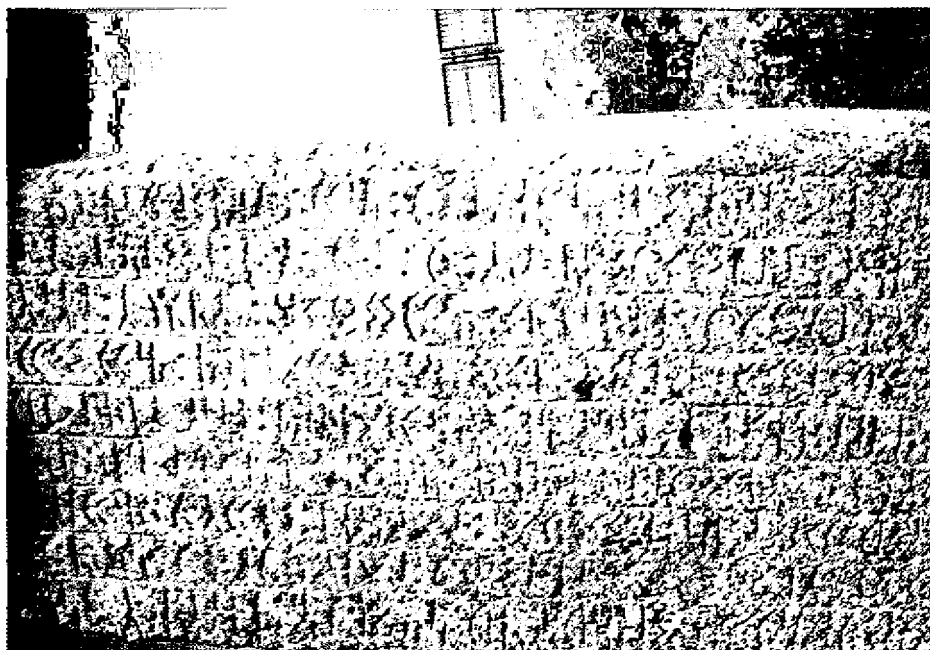
37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62

İunyukuk Yazıtı I
Güney ve Doğu yüzü

Tunyukuk Yazıtı I
Güney yüzü

Tunyukuk Yazıtı II
Batı yüzü

Yazıtların çevresinden bir görünüş

ISBN 975-7444-05-7